

The background is a dark teal color with a glowing network of white nodes and lines. In the center, there are several concentric, glowing circles that create a ripple effect. The overall aesthetic is futuristic and technological.

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ МОДЕЛІ І ТЕХНОЛОГІЇ ПРОГНОЗУВАННЯ

методичні рекомендації

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ПОЛІТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ МОДЕЛІ І ТЕХНОЛОГІЇ ПРОГНОЗУВАННЯ

Методичні рекомендації

*За науковою редакцією
доктора психологічних наук В. В. Жовтянської*

Кропивницький – 2025

УДК 316.6:(303.09+159.98):316.4

С 70

Рекомендовано до друку вченою радою
Інституту соціальної та політичної психології НАПН України,
протокол № 15/25 від 23 грудня 2025 року

Рецензенти:

О. А. Блінов, доктор психологічних наук, професор кафедри загальної та соціальної психології ПВНЗ «Європейський університет»;
С. Л. Чуніхіна, кандидат психологічних наук, заступник директора Інституту соціальної та політичної психології НАПН України
з науково-методичної роботи

С 70 **Соціально-психологічні моделі і технології прогнозування** : методичні рекомендації [Електронний ресурс] / В. В. Жовтянська, О. Ю. Кухарук, О. Р. Малхазов, В. А. Стадник, О. В. Суший ; за наук. ред. В. В. Жовтянської. – Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2025. – 85 с.

ISBN 978-966-189-761-7

У методичних рекомендаціях представлено моделі і технології, спрямовані на прогнозування тенденцій суспільно-політичного розвитку держав, економічної поведінки населення, його згуртованості та адаптованості до стресогенних факторів війни. Запропоновані розробки спираються на виокремлення психологічних характеристик членів соціуму як базових чинників, які дають змогу прогнозувати різні аспекти соціальної дійсності. Особливу увагу приділено висвітленню взаємовпливу психологічних і соціальних чинників у процесі соціального прогнозування.

Адресовано фахівцям із соціального прогнозування, представникам органів державної влади та управління, студентам, аспірантам і науковцям соціогуманітарного профілю.

УДК 316.6:(303.09+159.98):316.4

ISBN 978-966-189-761-7

© В. В. Жовтянська, О. Ю. Кухарук, О. Р. Малхазов,
В. А. Стадник, О. В. Суший, 2025

© Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, 2025

ЗМІСТ

Вступ (<i>В. В. Жовтянська</i>)	4
Розділ 1. Технологія прогнозування тенденцій суспільного розвитку на середньострокову перспективу (<i>В. В. Жовтянська</i>).....	7
Розділ 2. Прогностичне моделювання економічної поведінки населення (<i>О. Р. Малхазов</i>)	22
Розділ 3. Модель прогнозування соціальної згуртованості на основі визначення характеристик соціальної ідентичності (<i>О. Ю. Кухарук</i>)	33
Розділ 4. Багаторівнева прогностична модель адаптованості населення України до стресогенних факторів війни (<i>В. А. Стадник</i>)	48
Розділ 5. Аналітична операціоналізація психологічного забезпечення соціального прогнозування (<i>О. В. Суший</i>)	65

ВСТУП

Соціальне прогнозування є неодмінним складником раціональної організації суспільної практики і відповідальної державної політики. Це зумовлює запит на розроблення і використання методичного інструментарію, спроможного забезпечити побудову науково обґрунтованих прогнозів у різних сферах життєдіяльності соціуму.

Зауважимо, що наразі фахівці зазвичай послуговуються доволі обмеженим арсеналом прогностичних засобів, здебільшого використовуючи або апроксимацію, або експертні опитування (у різних варіаціях). Кожен із зазначених методів має і свої переваги, і свої вузькі місця. Так, залучення апроксимації дає змогу використовувати великі масиви накопичених даних, а також розвинений математичний апарат для їх опрацювання. Водночас цей метод у самій своїй суті базується на пролонгації в майбутнє вже наявних тенденцій, а відтак є нерелевантним у разі якісної зміни ситуації. Причому сам по собі він не дає змоги визначати, коли саме слід очікувати на ці якісні зміни, а отже і де лежать межі його застосовуваності. Головною проблемою експертних опитувань є те, що засновані на них прогнози базуються на суб'єктивній думці респондентів, які, хоча і є фахівцями в певній галузі, проте не завжди мають об'єктивні дані для заповнення зони невизначеності щодо подій майбутнього (зокрема і через брак відповідної методології).

Побудова прогнозів на основі виявлення причинно-наслідкових зв'язків досліджуваних явищ – метод прогнозування, позбавлений зазначених недоліків. Такий спосіб побудови висновків узагалі є засадничим для наукового пізнання. Він характеризується не лише об'єктивністю і надійністю отриманих результатів (принаймні в межах того, наскільки об'єктивними і надійними є наукові результати), а й можливістю виокремлення чинників впливу на досліджуване явище. Це уможлиблює не лише пошукове, а й нормативне прогнозування, тобто віднайдення способів керування розвитком подій.

Утім, такий метод прогнозування нечасто використовується на практиці, передусім через брак прогнозних моделей, які б давали змогу це робити. Дефіцит такого роду напрацювань пояснюється надзвичайною складністю соціальних систем, що вимагає від дослідника врахування великої множини чинників або виокремлення тих із них, які є найбільш значущими для прогнозування тих або тих аспектів функціонування соціуму.

Розробляючи представлені в цих методичних рекомендаціях моделі і технології, ми орієнтувалися саме на виокремлення причинно-наслідкових зв'язків як основу здійснення соціального прогнозування. При цьому ми послуговувалися психологічним підходом до аналізу і прогнозування соціальних процесів, згідно з яким першоджерелом будь-яких соціальних змін є людина як член соціуму, а напрям суспільного розвитку в кінцевому підсумку визначається змістами психічного життя членів певного суспільства. Відповідно, психологічні характеристики членів соціуму ми розглядали як ті базові чинники, які дають змогу прогнозувати різні аспекти соціальної дійсності. Звісно, це не означає, що це єдині чинники, які ми брали до уваги, коли розробляли методичний інструментарій. Залежно від конкретних завдань прогнозування, на які були спрямовані прогнозні моделі і технології, ми враховували різні аспекти соціальної ситуації, зокрема вплив соціальних чинників на психологічні характеристики членів суспільства, а також рівень ресурсного забезпечення членів суспільства.

У перших двох розділах методичних рекомендацій представлено розробки, спрямовані на прогнозування параметрів, важливих для характеристики будь-яких країн: тенденції їхнього суспільного розвитку та особливості економічної поведінки населення. У наступних двох розділах представлено моделі, завданням яких є прогнозування характеристик населення, які виходять на перші позиції, якщо говорити про його стійкість в умовах воєнних дій. Ідеться про згуртованість населення та його адаптованість до стресогенних факторів війни. В останньому розділі наведено загальні методологічні рекомендації щодо врахування психологічних і соціальних чинників у процесі здійснення прогнозування.

Сподіваємося, що запропоновані нами моделі і технології дадуть змогу збагатити арсенал методичних засобів фахівців-практиків із соціального прогнозування і що ці розробки знайдуть своє застосування у сферах національної безпеки, економічного розвитку, соціальної політики, охорони здоров'я. Також маємо надію, що ці методичні рекомендації розширять наукові уявлення про можливість здійснення соціального прогнозування на психологічних засадах, а отже, стануть у пригоді науковцям-теоретикам, які працюють над проблемою соціального прогнозування, і всім тим, хто вивчає цю дисципліну.

Розділ 1

ТЕХНОЛОГІЯ ПРОГНОЗУВАННЯ ТЕНДЕНЦІЙ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ НА СЕРЕДНЬОСТРОКОВУ ПЕРСПЕКТИВУ

Загальний опис технології

Технологія прогнозування тенденцій суспільного розвитку на середньострокову перспективу спрямована на визначення загального напрямку розвитку суспільних процесів у соціумі та соціально-психологічних детермінант цих процесів. Крім того, вона дає змогу прогнозувати внутрішні конфлікти в суспільстві та форму їх перебігу, а також можливі ризики для національної безпеки з погляду державного розвитку. Технологія складається з алгоритму для визначення загального напрямку суспільного розвитку і його детермінант, докладного опису необхідного для цього інструментарію – гайду для фокус-групових інтерв'ю та анкет для масового й експертного опитування, інструкції з інтерпретації отриманих результатів.

В основі технології лежить п'ятифакторна прогностична модель суспільного розвитку (Жовтянська, 2021b), яка представляє в загальному вигляді, як може бути визначено генеральний напрям розвитку соціуму, а також ті складники і чинники, які його формують. Теоретико-методологічним базисом для розроблення цієї моделі став суб'єктний (психологічний) підхід до аналізу та прогнозування соціальних явищ (Жовтянська, 2021a). Згідно із цим підходом суб'єктом суспільного розвитку є людина як член соціуму і саме змістами її психічного життя задається напрям цього розвитку. Відтак за допомогою теоретичного аналізу виокремлено п'ять факторів, за якими може бути визначен вектор розвитку певного суспільства:

- 1) уявлення про бажаний стан соціуму, притаманні членам цього соціуму;

- 2) їхній локус контролю в політичній сфері;
- 3) їхній рівень політичної компетентності;
- 4) їхній рівень ресурсного забезпечення, необхідний для досягнення бажаного стану соціуму;
- 5) чисельність соціальних груп, які поділяють ті чи ті уявлення про бажаний стан соціуму.

Тобто модель базується на визначенні уявлень про бажані стани соціуму, на які зорієнтовані його члени, але з урахуванням їхніх можливостей (психологічних і непсихологічних) для втілення цих уявлень.

Розгляньмо, як конкретно має здійснюватися прогнозування на основі представленої моделі. Спочатку потрібно побудувати простір можливих бажаних станів соціуму, які можуть слугувати цільовими орієнтирами суспільного розвитку для його членів. Осі такого простору будуть задані характеристиками цих бажаних станів, що не зводяться одна до одної. Тоді окремі уявлення, що репрезентують бажані стани соціуму, будуть представлені точками в цьому просторі. Щодо початку координат їх правомірно інтерпретувати як вектори, оскільки вони відображають напрям потенційної спрямованості дій, скерованих на ті чи ті цільові орієнтири. Теоретично кількість окремих уявлень, що репрезентують бажані стани соціуму, може сягати кількості населення загалом, але з практичних міркувань достатньо розглянути лише ті з них, які поділяють достатньо численні соціальні групи.

Кожний з репрезентованих бажаних станів має свою групу прибічників, які можна схарактеризувати за рівнем інтернальності в політичній сфері, рівнем політичної компетентності і рівнем наявного ресурсу, необхідного для досягнення бажаного стану (тобто значеннями за другим, третім і четвертим факторами). Відповідно, кожна група загалом може бути описана середніми значеннями за цими показниками. Крім того, таку групу можна оцінити за її чисельністю, яка визначається як величина, що дорівнює співвідношенню кількості членів групи до кількості дорослого населення загалом (значення за п'ятим фактором). Значення за другим, третім, четвертим і п'ятим факторами для кожної групи є скалярними величинами, які виконують роль коефіцієнтів

до описаних вище початкових векторів. Помноживши кожний з початкових векторів на ці коефіцієнти, ми отримаємо нові вектори, які надалі сумуються. Отриманий сумарний вектор репрезентує вектор розвитку суспільства на середньострокову (і, відповідно, короткострокову) перспективу. Обмеження дії таких прогнозів середньостроковою перспективою пов'язано з тим, що константність значень, отриманих за п'ятьма факторами, некоректно поширювати на більш віддалені часові проміжки.

Представлена модель розрахована на побудову якісних прогнозів, зокрема на сценарне прогнозування. Зазначимо, що для розуміння майбутньої динаміки суспільних процесів мало враховувати лише підсумковий, сумарний вектор розвитку суспільства. Не менш інформативними є також і окремі складники, з яких він утворюється. Так, первинні вектори, сумою яких є зазначений підсумковий вектор, демонструють різні бажані для членів суспільства соціальні орієнтири. Аналіз множини цих окремих векторів дає змогу спрогнозувати можливість латентних або відкритих протистоянь між соціальними групами.

Інформативними з погляду соціальної прогностики є також і значення коефіцієнтів, які визначають величину того чи іншого окремого вектора. Вони показують, за рахунок чого ті чи ті соціальні групи можуть просувати і реалізовувати свої уявлення про бажані для них стани соціуму. Крім того, вони дають змогу спрогнозувати, у який спосіб відбуватиметься протистояння між соціальними групами, зорієнтованими на різні бажані для них стани соціуму.

Технологія застосування п'ятифакторної прогностичної моделі суспільного розвитку

Тепер розгляньмо, як конкретно саме цю модель можна застосовувати для прогнозування процесів суспільного розвитку. Для цього потрібно визначити інструментарій, який дає змогу виявити емпіричні значення показників, на основі яких будується описаний вище вектор розвитку суспільства, а також описати послідовність дій із його застосування.

По-перше, має бути побудований простір можливих бажаних станів соціуму. Це означає, що мають бути визначені ортогональні фактори, які відповідають загальним незалежним одна від одної характеристикам цих станів. Для цього має бути зібраний набір типових для даного суспільства дескрипторів, які члени цього суспільства застосовують для характеристики бажаних станів соціуму. Далі на основі цих дескрипторів мають бути побудовані шкали, за якими представники репрезентативної для суспільства вибірки мають поставити оцінки відповідно до своїх уявлень про цільові соціальні орієнтири (суб'єктивні уявлення про бажані стани соціуму). Отриманий масив даних має бути залучений до факторного аналізу, що дасть змогу виявити лінійно-незалежні фактори і побудувати простір можливих бажаних станів соціуму. Надалі для кожного з цих станів мають бути побудовані вектори з урахуванням рівня інтернальності в політичній сфері, рівня політичної компетентності, рівня наявного ресурсу і чисельності його прибічників. Сумація цих векторів дасть змогу отримати загальний вектор розвитку суспільства.

Виявлення типових для даного суспільства дескрипторів суб'єктивних моделей соціуму передбачає проведення глибинних інтерв'ю респондентів, які б представляли різні страти українського суспільства, хоча тут не йдеться про необхідність залучення репрезентативної щодо дорослого населення вибірки. На цьому етапі дослідження мають бути отримані якісні за своїм характером результати, і найбільш релевантним методом їх отримання є фокус-групові інтерв'ю.

Подальші етапи здійснення прогнозування передбачають отримання кількісних результатів, які дадуть змогу робити висновки про українське суспільство загалом. Це потребуватиме проведення масового опитування на репрезентативній для дорослого населення країни вибірці. Анкета для масового опитування має містити побудовані на основі дескрипторів шкали, які дадуть змогу виявити ступінь релевантності на думку респондентів цих дескрипторів як характеристик бажаного стану соціуму. Крім того, в анкеті мають бути представлені запитання, відповіді на які слугуватимуть індикаторами:

інтернальності респондента в політичній сфері; рівня його політичної компетентності; рівня його ресурсного забезпечення (рівень доходів, сфера діяльності та посада тощо). Для більш строгого визначення рівня ресурсного забезпечення прибічників тієї чи тієї моделі облаштування соціуму доцільно провести додаткове експертне опитування.

Надалі на основі отриманих даних будується простір можливих бажаних станів соціуму, у якому розташовуються типові бажані стани та обраховується чисельність соціальних груп, які на них зорієнтовані. Наприкінці для кожної з таких груп потрібно віднайти вектори з урахуванням коефіцієнтів, про які йшлося вище, і потім побудувати сумарний вектор, за яким визначатиметься напрям розвитку соціуму на середньострокову перспективу. Для зручності всі коефіцієнти доцільно переводити в шкалу від 0 до 1. Зокрема, чисельність соціальних груп, зорієнтованих на ті чи ті бажані стани соціуму, краще розглядати як відносну величину, яка обраховується як відношення кількості членів групи до кількості дорослого населення загалом.

Розгляньмо спочатку **процедуру визначення набору дескрипторів**. Його мета – отримати множину висловлювань, які описують наявні в суспільстві уявлення про бажані стани соціуму. Найбільш ефективним методом збирання інформації в цьому разі є фокус-групове опитування на основі напівструктурованого інтерв'ю.

Розроблений нами гайд для таких інтерв'ю апробовано на українській вибірці. Він має таку загальну структуру:

I. Вступ.

II. Питання для обговорення.

1. Як би Ви могли описати сучасну Українську державу? Назвіть найбільш значущі, з вашого погляду, її характеристики.

2. Як би Ви могли описати бажаний для вас спосіб соціального устрою (умовно «ідеальну» державу)?

3. Як можна досягти цього бажаного стану справ?

4. Які держави Ви могли би розглядати як приклад, на який варто орієнтуватися в розбудові нашої держави? Чому?

III. Подяка.

Як можна побачити, основна частина запитань тут спрямована на виявлення уявлень респондентів про бажаний стан соціуму, а також про можливі шляхи його досягнення. Тобто умовно «ідеальний» спосіб облаштування суспільства тут розглядається в «операціональному» ключі, крізь призму можливостей його досягнення. Це пов'язано з тим, що відповідно до вихідної п'ятифакторної прогностичної моделі інтерес становлять ті цільові соціальні орієнтири, на які принаймні потенційно можуть бути спрямовані зусилля членів суспільства.

Отримані під час фокус-групових опитувань масиви інформації мають бути оброблені методом контент-аналізу за такою схемою. Із сукупного тексту виокремлюються висловлювання, які описують а) бажаний для респондента стан соціуму; б) можливі шляхи досягнення цього бажаного стану. Надалі визначається кількість синонімічних або близьких за змістом висловлювань, які належать різним респондентам. На основі висловлювань, для яких отримана принаймні одна така синонімія, будується кінцевий список тверджень для подальшого шкалювання. Ідея полягає в тому, щоб віднайти і коротко представити уявлення про бажаний стан соціуму і можливі шляхи його досягнення, які поділяють принаймні дві особи.

Анкета для масового опитування складається з вступної частини, основного блоку запитань і запитань, спрямованих на виявлення соціально-демографічних характеристик респондента («паспортичка»). Розгляньмо спочатку основний блок запитань.

Щоб провести *шкалювання*, респондентам ставлять таке запитання: «Чи згодні Ви з наведеними нижче твердженнями?». Надалі пропонується набір з отриманих під час фокус-групового дослідження тверджень. Відповіді розглядаються як результат вибору одного з п'яти варіантів за шкалою від «абсолютно не згоден /не згодна» до «абсолютно згоден /згодна».

Показник рівня інтернальності респондента в політичній сфері. Поняття інтернальності пов'язане з конструктом локусу контролю, який упровадив у науковий ужиток Дж. Роттер (Rotter, 1966). Цей конструкт застосовують для

характеристики способу пояснення індивідом причин, які визначають значущі ситуації та події його життя. Якщо ці причини він вбачає у своїх зусиллях і власних особистісних рисах, то йдеться про *інтернальний* локус контролю; якщо ж значущі ситуації та події життя пов'язуються із зовнішніми щодо індивіда чинниками, то йдеться про *екстернальний* локус контролю. Дослідники зазначають, що інколи доцільно окремо визначати локус контролю індивіда для різних сфер життєдіяльності, наприклад: у сімейних стосунках, у виробничих відносинах, у сфері власного здоров'я тощо. У нашому контексті актуальним є визначення локусу контролю індивіда у сфері політичних відносин.

Важливим для нас є те, що рівень інтернальності має бути визначено не на основі стандартизованих психодіагностичних методик, а в межах анкети для масового опитування, що унеможлиблює використання тієї кількості запитань, які зазвичай ці методики містять.

Ми сформулювали чотири твердження, ступінь згоди з якими можна розглядати як індикатори інтернальності респондента в політичній сфері:

1. Яким буде життя в Українській державі залежить насамперед від влади; від простих громадян мало що залежить.
2. Я не маю чекати, поки життя в країні поліпшиться і повинен (повинна) сам (сама) щось для цього робити.
3. Яким буде життя в Україні залежить насамперед від нас – громадян України.
4. Я не маю реальних можливостей, щоб змінювати життя в країні на краще.

При цьому респондентам пропонується відповісти на запитання: «Чи згодні Ви з наведеними нижче твердженнями?» і вибрати один із п'яти варіантів за шкалою від «абсолютно не згоден / не згодна» до «абсолютно згоден / згодна». Для половини запитань згода відповідає інтернальному локусу контролю, для половини – екстернальному. Загальний показник рівня інтернальності в політичній сфері визначатиметься за середнім значенням переведених у бали відповідей респондента на ці чотири запитання.

Показник рівня політичної компетентності респондента. Наразі не можна говорити про однаковість дослідників у визначенні поняття «політична компетентність» (Каламаж, & Ільницький, 2018; Калиновський, 2014; Кревська, 2016; Левко, 2020; Лепська, 2011; Столярова, 2022; Цільмак, 2009). Водночас є певне смислове осердя цього терміна, яке простежується в більшості тлумачень або принаймні узгоджується з ними. Ідеться про актуалізовану систему фундаментальних і процедурних знань особистості про суспільство, механізми його розвитку та здійснення управлінської діяльності, або, інакше кажучи, про володіння комплексом політичних знань і політичного досвіду та вміння застосовувати їх на практиці. Тоді політична компетентність має передбачати наявність в особистості здобутих знань, набутих умінь і навичок у сфері політичних відносин та здатність їх ефективно застосовувати. Саме на виявлення таких характеристик респондента спрямовані наведені нижче запитання анкети.

Спочатку респондент має визначити ступінь згоди з такими твердженнями:

1. Верховна Рада України є вищим виконавчим органом державної влади в Україні.
2. Кабінет Міністрів України є єдиним законодавчим органом державної влади в Україні.

Далі респонденту ставлять такі запитання:

3. Як Ви вважаєте, що є головним обов'язком демократичної держави?

(При цьому надаються варіанти відповідей: захист прав власності громадян; забезпечення добробуту населення; утвердження і забезпечення прав та свобод людини).

4. Яка з наведених нижче ідеологій найкраще відображає Ваші політичні орієнтації?

Відтак пропонується список політичних ідеологій, а також варіанти відповідей «інша (яка саме)» і «я не орієнтуюся в цьому питанні».

5. Чи цікавитеся Ви політичними новинами?

Далі надаються варіанти відповідей.

6. Чи обговорюєте Ви політичну тематику у своєму оточенні або в соціальних мережах?

Також надаються варіанти відповідей.

7. Чи плануєте Ви брати участь у найближчих виборах до Верховної Ради України? Якщо «так», то за кого б Ви проголосували?

При цьому пропонується список можливих варіантів.

8. Чому б Ви зробили вибір на користь саме цієї політсили?

Далі надається список можливих відповідей.

9. Чи є, на Вашу думку, якісь інші способи впливу на державну політику, окрім виборів?

Це відкрите запитання.

Запитання 1, 2, 3, 4 і 9 спрямовані на виявлення базових знань респондента про механізми державотворення і політичного управління; запитання 5, 6, 7, 8 – на виявлення особливостей імплементації політичних уявлень респондента на практиці і набуття ним досвіду соціально-політичної взаємодії. Респондент отримує бали за правильні відповіді на запитання 1 і 2, а також якщо він орієнтується в політичних ідеологіях, цікавиться політичними новинами, обговорює політичну тематику у своєму оточенні або в соціальних мережах, бере участь у виборах, вдається до раціонального обґрунтування свого вибору, може назвати інші, окрім виборів, способи громадянського впливу на державну політику. Загальний показник рівня політичної компетентності опитуваного визначатиметься за сумою балів, набраних за відповідями на ці запитання.

Показник рівня ресурсного забезпечення соціальних груп, зорієнтованих на певний бажаний стан соціуму, визначається передусім на основі запитань, спрямованих на виявлення соціально-демографічних характеристик респондента («паспортички»). В анкету для масового опитування мають бути включені запитання про рівень доходів респондента, його сферу діяльності та посаду.

Щоб отримати уточнювальну інформацію, потрібен окремий етап дослідження – **експертне опитування**. Для його підготовки спочатку на основі результатів масового опитування треба скласти соціально-демографічний

портрет членів соціальних груп, зорієнтованих на певний бажаний стан соціуму. Після цього групі експертів – фахівців із соціології та економіки – пропонується оцінити за 10-бальною шкалою рівень ресурсного забезпечення (важливого для реалізації суспільно-політичних спрямувань) для кожної з виокремлених та описаних за своїми соціально-демографічними характеристиками соціальних груп. Показник рівня ресурсного забезпечення для кожної групи обраховуватиметься на основі середнього значення поставлених експертами балів.

Отже, **алгоритм прогнозування напрямів суспільного розвитку** на основі п'ятифакторної прогностичної моделі має такий вигляд:

1. На основі фокус-групових інтерв'ю обираються найбільш частотні (типові) для вибіркової сукупності характеристики бажаних для її членів станів соціуму.

2. На основі цих характеристик формуються шкали, які вносяться в анкету для масового опитування.

3. До цієї ж анкети вносяться запитання, відповіді на які слугуватимуть індикаторами локусу контролю респондента в політичній сфері, рівня його політичної компетентності, рівня його ресурсного забезпечення.

4. За результатами масового опитування будується простір суб'єктивних моделей соціуму, в якому розташовуються типові уявлення про бажані стани соціуму, і віднаходиться відносна чисельність тих соціальних груп, які на них зорієнтовані.

5. Формується соціально-демографічний портрет представників зазначених соціальних груп.

6. Проводиться експертне опитування та визначається середній рівень ресурсного забезпечення представників зазначених соціальних груп, необхідний для досягнення бажаного для них стану соціуму.

7. Після множення векторів, репрезентованих бажаними станами соціуму, на коефіцієнти, визначені за середніми рівнями локусу контролю в політичній сфері, політичної компетентності, наявного ресурсу, а також за

чисельністю групи, отримаємо вектори, сума яких визначає напрям розвитку суспільства в середньостроковій перспективі.

Інтерпретація отриманих результатів

Розгляньмо, у який спосіб здійснюватиметься прогнозування на основі результатів, отриманих у процесі застосування технології. Як уже зазначалося, застосування технології насамперед дає змогу окреслити загальний напрям розвитку соціуму на середньострокову перспективу. Цей напрям визначається за підсумковим вектором, побудованим у просторі можливих бажаних станів соціуму. На його основі можна зробити висновок про те, у напрямі яких соціально-політичних орієнтирів буде рухатися суспільство і які саме способи облаштування країни слугуватимуть такими орієнтирами. Такий рух можна також трактувати як суспільні перетворення, спрямовані на реалізацію тих чи тих політико-ідеологічних моделей з притаманним їм ціннісним, цільовим та інструментальним рядом.

Не менш важливим для аналізу аспектом є не лише підсумковий вектор, а й окремі вектори, на основі яких він утворюється. Ці вектори відповідають різним представленим у суспільних уявленнях бажаним станам соціуму з урахуванням потенціалу їх утілення. Важливо також, що технологія дає змогу виділити та описати групи населення, які будуть підтримувати той чи той напрям розвитку суспільства, заданий цими бажаними станами.

Ця інформація дасть змогу спрогнозувати внутрішню динаміку розвитку суспільства на середньостроковий період і, зокрема, визначити потенційні загрози для національної безпеки. Передусім ідеться про висвітлення внутрішніх конфліктів у суспільстві, а також характер і можливі наслідки їх перебігу. Для здійснення такого прогнозування потрібно враховувати як змістові характеристики уявлень різних груп населення про бажаний для них стан соціуму, так і середні значення рівнів інтернальності в політичній сфері, політичної компетентності та ресурсної забезпеченості цих груп.

Зауважимо, що сама по собі наявність внутрішніх конфліктів у демократичному суспільстві є нормою і передумовою його розвитку. Представленість різноспрямованих політико-ідеологічних орієнтацій становить основу багатопартійної системи, що є, по-перше, вираженням плюралізму, а по-друге, задає базис для конкуренції проєктних моделей облаштування соціуму. Внутрішні конфлікти створюють потенційну небезпеку в тому разі, якщо не знаходять свого вирішення в межах демократичних процедур і принаймні одна зі сторін прагне вийти за ці межі. Індикатором такої ситуації є наявність у суспільних уявленнях таких бажаних способів облаштування соціуму, які належать до несумісних із наявним державним ладом і демократією політичних ідеологій, насамперед ультраправих і ультралівих, і які при цьому поділяють досить помітні за чисельністю соціальні групи. Тому з погляду національної безпеки варто звернути увагу саме на ці суспільні уявлення, на потенціал їх утілення, репрезентований величиною відповідного їм вектора, а також на соціальні групи, які їх поділяють.

Для прогнозування внутрішньої динаміки суспільства та особливостей перебігу міжгрупових конфліктів потрібно звернути увагу на такий показник, як середній рівень інтернальності в політичній сфері для груп населення, які поділяють уявлення про певний бажаний стан соціуму. Групи з високими значеннями цього показника будуть активно просувати свої цільові моделі облаштування суспільства, натомість групи з низьким рівнем не проявлятимуть значної активності, спрямованої на реалізацію своїх політичних інтенцій. Тому залученість до явних конфліктів (конструктивних або деструктивних) у міжгруповій взаємодії слід очікувати лише за умови високого середнього рівня інтернальності в групах, чий уявлення про бажаний для них стан соціуму є несумісними. Якщо ж вплив групи на загальний вектор розвитку суспільства виявиться незначним саме через низькі показники інтернальності серед її представників, то результатом буде наявність невдоволених соціально-політичною ситуацією страт суспільства, які, утім, не будуть вдаватися до активних дій, спрямованих на перетворення цієї ситуації. У цьому разі йдеться про імовірність появи латентних конфліктів у процесі соціального розвитку.

Варто також звернути увагу на те, що групи населення з низьким середнім рівнем інтернальності не є активною перетворювальною силою, коли йдеться про соціальний поступ. Їм притаманний високий рівень патерналізму, що часом може проявлятися як запит на «сильну руку». Тому значна кількість таких груп або їхня чисельність становить проблему на шляху розвитку й утвердження демократичного суспільства.

Іншим показником, на який слід звернути увагу під час прогнозування внутрішньої динаміки суспільства та особливостей перебігу міжгрупових конфліктів, є середній рівень політичної компетентності для груп населення, які поділяють уявлення про певний бажаний стан соціуму. Загалом рівень політичної компетентності корелює з рівнем загальної освіченості людини. Тому зазвичай прошарки населення з вищим рівнем освіти мають більше можливостей для просування своїх уявлень про бажаний стан соціуму. І це є цілком нормальним і корисним для суспільства явищем, коли інтелектуальні еліти стають локомотивом його розвитку. Тривожною з погляду національної безпеки буде ситуація, якщо такі прошарки населення виявляться маловпливовими щодо загального напрямку розвитку суспільства, наприклад через їх нечисленність або низьку ресурсну забезпеченість (тобто коли ці групи перебувають на маргінесі).

Також тривожною з погляду національної безпеки буде ситуація, коли в суспільстві надто переважатимуть громадяни з низьким рівнем політичної компетентності. Такі члени спільноти є потенційними прибічниками популістських політичних пропозицій, що в майбутньому може становити серйозну проблему на шляху суспільного розвитку.

Показник рівня ресурсного забезпечення груп населення, які поділяють уявлення про певний бажаний стан соціуму, є важливим для прогнозування внутрішньої динаміки суспільства та особливостей перебігу міжгрупових конфліктів насамперед за умови, що якась група спроможна успішно просувати свої уявлення за рахунок саме цього показника. Інакше кажучи, це означає, що вектор, репрезентований певними уявленнями про бажаний стан соціуму, робить найбільший внесок у визначення загального напрямку розвитку

суспільства, а вагомість цього вектора визначається саме фактором ресурсної забезпеченості. Тут ідеться про ситуацію, коли бізнесові та/або владні еліти протистоять решті населення в процесах формування і реалізації державної політики. Зрозуміло, що така ситуація є вкрай негармонійною для суспільного розвитку і зазвичай пов'язана з виродженням демократичних політичних режимів в олігархічні (а то й в авторитарні). У якій формі будуть розв'язані наявні в суспільстві суперечності – це залежить від середнього рівня інтернальності і політичної компетентності незадоволених соціальних груп. У разі високого середнього рівня інтернальності громадяни будуть вдаватися до активних протестних дій, спрямованих на реалізацію власних уявлень про бажаний стан соціуму. При цьому високий рівень політичної компетентності становитиме плідне підґрунтя для досягнення успішного результату цих дій і переформатування наявних політичних відносин.

Додаткові можливості та обмеження в процесі використання технології

Треба сказати, що хоча технологія первинно розроблялася для застосування в Україні, її використання для отримання інформації щодо суспільств, розвиток яких видається непередбачуваним або приховує потенційні чи реальні загрози, також є продуктивним. Це пов'язано з тим, що технологія дає змогу визначати не лише генеральні лінії розвитку спільнот, а й внутрішню неузгодженість, потенційні джерела спротиву тощо. Зокрема, застосування технології на теренах Російської Федерації або Республіки Білорусь дало б змогу виявити внутрішній потенціал спротиву авторитаризму і соціально-психологічні передумови для можливих ліберальних перетворень; соціальні групи, які могли б стати локомотивом таких перетворень; рівень відцентрових прагнень та можливості щодо внутрішнього розколу імперії; вектори устремлінь різних верств населення та актуалізованість внутрішніх соціальних суперечностей.

Як уже зазначалося, прогностичні можливості в застосуванні технології лімітуються середньостроковою перспективою. Крім того, вона розрахована на прогнозування напрямів та особливостей внутрішньої динаміки соціального

розвитку лише за умови, що прямих зовнішніх інтервенцій в життя суспільства немає. Це пов'язано з тим, що теоретична модель, покладена в основу технології, розглядає лише внутрішні щодо соціуму чинники його розвитку.

Література

Жовтянська, В. В. (2021а). Психологічні засади моделювання як методичного напрямку соціальної прогностики. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*, 48(51), 9–15. [https://doi.org/10.33120/SSSPPJ.VI48\(51\).234](https://doi.org/10.33120/SSSPPJ.VI48(51).234)

Жовтянська, В. В. (2021b). Психологічний підхід до прогнозування макросоціальних процесів: п'ятифакторна модель суспільного розвитку. *Проблеми політичної психології*, 10(24), 71–82. <https://doi.org/10.33120/popp-Vol24-Year2021-65>

Каламаж, Р. В., & Ільницький, В. О. (2018). Політична культура студентської молоді у контексті компетентнісного підходу. *Психологічний часопис*, 3, 53–66.

Калиновський, Ю. Ю. (2014). Громадянсько-політична компетентність особистості як чинник розвитку правового суспільства в Україні. *Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки: збірник наукових праць*, 1, 50–61.

Кревська, О. О. (2016). Макіавеллістичні координати політичної компетентності особистості. *Проблеми сучасної психології*, 34, 270–281.

Левко, М. І. (2020). Розвиток політичної компетентності майбутніх офіцерів як складової їх політичної культури. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*, 58, 178–86.

Лепська, Н. (2011). Політична компетентність як детермінанта соціального програмування розвитку суспільства. *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї*, 22, 40–51.

Столярова, А. Ю. (2022). Політична компетентність громадян як умова демократизації. *Актуальні проблеми філософії та соціології: науково-практичний журнал*, 34, 65–68.

Цільмак, О. М. (2009). Складові структури компетентностей. *Наука і освіта*, 1-2, 128–135.

Rotter, J. B. (1966). Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement. *Psychological Monographs: General and Applied*, 80 (1), 1–28.

Розділ 2

ПРОГНОСТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОВЕДІНКИ НАСЕЛЕННЯ

Загальні положення

Методичні рекомендації щодо застосування прогностичного моделювання економічної поведінки населення адресовано науковцям, викладачам закладів вищої освіти, аспірантам і студентам, які здійснюють теоретичні й емпіричні дослідження економічної поведінки для прогнозування вектора змін поведінкових стратегій громадян та ймовірних соціально-економічних трансформацій. Рекомендації спрямовані на розкриття науково-методичного потенціалу прогностичного моделювання в прогнозуванні економічної поведінки як чинника соціально-економічних змін. Пропонований підхід може бути використаний у науково-дослідній, аналітичній та освітній діяльності, а також під час підготовки аналітичних матеріалів і розроблення прогностичних моделей.

Метою пропонованої розробки є визначення послідовності і змісту етапів прогностичного моделювання економічної поведінки населення для потреб прогнозування її динаміки в актуальній соціальній ситуації.

Процес моделювання розглянуто як послідовність процедур, спрямованих на побудову прогностичної моделі економічної поведінки громадян в актуальній соціальній ситуації. Основні процедури такі:

- аналіз актуальної соціальної ситуації та визначення особливостей економічної поведінки громадян;
- ідентифікація і, за можливості, усунення перешкод для надійного прогнозування;
- конструювання робочого визначення економічної поведінки, придатного для моделювання;

- виокремлення найбільш імовірних поведінкових стратегій в актуальній соціально-психологічній ситуації;
- побудова типології базових моделей економічної поведінки;
- конкретизація соціально-психологічних чинників економічних змін, визначення показників для кожної з груп чинників;
- вибір методів дослідження та операціоналізація детермінант економічної поведінки;
- емпірична верифікація розробленої типології та використання її для прогнозування соціально-економічних змін.

У рекомендаціях використано міждисциплінарний підхід, що поєднує положення економічної психології, соціальної психології, соціології та поведінкової економіки. Базовим методологічним інструментом є теоретичне моделювання, доповнене емпіричними моделями, побудованими на основі кореляційно-факторно-кластерного аналізу.

Послідовність теоретичного моделювання економічної поведінки

Крок 1. Визначення особливостей економічної поведінки громадян в актуальній соціально-економічній ситуації

На основі узагальнення наявних результатів теоретичних та емпіричних досліджень економічної поведінки визначаються базові параметри поведінкових проявів респондентів у трьох вимірах:

- економічному (економічна компетентність, раціональність, максимізація вигоди);
- соціологічному (соціальні ролі, нормативність, санкціонованість дій);
- психологічному (мотивація, емоції, економічна свідомість, прийняття рішень).

Отримані дані аналізуються й оцінюються з позицій їх перспективності для побудови прогностичних моделей та релевантності завданням прогнозування.

Крок 2. Ідентифікація актуальних перешкод прогнозуванню

На цьому етапі ідентифікуються основні методологічні перешкоди, найбільш типовими з яких є:

- концептуальні розбіжності, що виявляються в оцінюванні економічних практик (реальних і бажаних), в уявленнях про механізми економічних змін тощо;
- обмежена релевантність наявних емпіричних даних;
- фрагментарність і нерегулярність досліджень, за результатами яких оцінюється актуальний стан;
- невизначеність та різноспрямованість зовнішніх впливів на вибір моделей економічної поведінки.

Окремі з ідентифікованих перешкод можуть бути усунуті (наприклад, шляхом здійснення додаткових емпіричних розвідок), інші мають бути конкретизовані і враховані на етапі побудови прогностичної моделі.

Крок 3. Формулювання робочого визначення

Для потреб моделювання необхідно сконструювати робоче визначення економічної поведінки відповідно до завдань і з урахуванням обмежень прогнозування. Одним із варіантів такої дефініції може бути визначення *економічної поведінки як сукупності виборів щодо економічних цілей та способів їх досягнення, що ґрунтуються на світоглядних уявленнях і настановленнях особистості (групи, спільноти).*

У будь-якому разі дефініція не буде повною й універсальною, насамперед через складність досліджуваного феномену. Водночас слід прагнути до формулювання такого визначення, яке має перспективу операціоналізації.

Крок 4. Виокремлення типових стратегій економічної поведінки в актуальній соціально-психологічній ситуації

Виокремлення типових стратегій економічної поведінки здійснюється на основі аналізу відповідності задекларованих цілей економічної політики соціальним умовам (економічним, політичним, соціально-психологічним) і типовим практикам економічної поведінки громадян.

Так, наприклад, в умовах війни продуктивним для прогнозування може бути виокремлення стратегій виживання і розвитку; в умовах сталого миру –

стратегій споживання і накопичення; в умовах активного економічного зростання – експансивних і консервативних стратегій тощо.

Незалежно від того, які стратегії були обрані для моделювання, їх співвідношення буде визначати ймовірний вектор змін економічної поведінки.

Крок 5. Побудова типології моделей економічної поведінки

Типологія моделей економічної поведінки конструюється з опертям на виміри поведінкових практик, які структурують простір смислів, цілей та цінностей виокремлених стратегій економічної поведінки.

Для стратегій виживання і розвитку такими вимірами можуть бути суб'єктність/об'єктність та раціональність/ірраціональність. Для консервативної і експансивної стратегій – уникання/схильність до ризику та накопичення/інвестиційні практики тощо.

У кожному випадку базові моделі виявляються на перетині відповідних вимірів. Позначення виокремлених моделей здійснюється за ознаками практик економічної поведінки, які їх репрезентують.

Крок 6. Виокремлення соціально-психологічних чинників соціально-економічних змін

Конкретизація чинників необхідна як для конструювання дослідницького інструментарію, так і для аналізу даних та побудови прогностичної моделі. Рекомендується зосередитися на чинниках, які підлягають операціоналізації та емпіричному вимірюванню. До найбільш вагомих відносять: ставленнєві, мотиваційні, компетентнісні, рефлексивні.

Для кожної з груп чинників розробляється система показників, наприклад:

- *ставленнєві* – шкали ставлення до грошей, корупції, податкової дисципліни, державної підтримки;
- *мотиваційні* – індикатори доміантних мотивів (досягнення/уникнення, збереження/розвиток), рівня усвідомленості економічних цілей;
- *компетентнісні* – самооцінка економічної обізнаності, здатності до планування та ухвалення рішень в умовах невизначеності;

- *рефлексивні* – показники суб’єктності, відповідальності, аналізу власного досвіду економічних рішень.

Для збирання даних може бути використаний такий **інструментарій**:

- авторські або адаптовані опитувальники;
- шкальні методики (Likert-type scales);
- сценарні і ситуаційні завдання;
- напівструктуровані інтерв’ю (для якісної верифікації);
- аналіз вторинних даних (за наявності релевантних джерел).

Задля спрощення інтерпретації емпіричних даних бажано ще до розроблення інструментарію визначитися щодо методів аналізу, які будуть застосовуватись. Одним із варіантів оформлення цього етапу може бути таблиця відповідності чинників, індикаторів і методів аналізу (табл. 2.1)

Таблиця 2.1

**Відповідність соціально-психологічних чинників, індикаторів
та методів аналізу**

Соціально-психологічні чинники	Приклади індикаторів	Рекомендовані методи аналізу
Ставленнєві	Толерантність до корупції; ставлення до податків; довіра до інституцій	Описова статистика; кореляційний аналіз; факторний аналіз
Мотиваційні	Домінантні мотиви (досягнення/уникнення); спрямованість на збереження або розвиток	Кореляційний аналіз; факторний аналіз; порівняння груп
Компетентнісні	Здатність до планування; ухвалення рішень в умовах невизначеності; економічна обізнаність	Факторний аналіз; кластерний аналіз; регресійний аналіз
Рефлексивні	Рівень суб’єктності; відповідальність за економічний вибір; аналіз власного досвіду	Кластерний аналіз; латентно-структурний аналіз; якісний аналіз інтерв’ю

Структуруванню етапу аналізу сприяє також попереднє конструювання матриці операціоналізації чинників економічної поведінки (табл. 2.2)

Матриця операціоналізації чинників економічної поведінки

1. Ставленнєві чинники

Чинник	Операціоналізований індикатор	Формулювання запитання	Шкала	Аналітичне використання
Толерантність до корупції	Допустимість неформальних практик	«У певних життєвих ситуаціях давати хабар виправдано»	Лайкерта 1–5	Факторний аналіз; диференціація моделей
Ставлення до грошей	Інструментальність /цінність	«Гроші для мене передусім є засобом досягнення життєвих цілей»	Лайкерта 1–5	Індикатор раціональності
Податкова дисципліна	Готовність дотримуватися правил	«Я намагаюся сплачувати податки навіть коли немає контролю»	Лайкерта 1–5	Суб'єктність; законослухняність

2. Мотиваційні чинники

Чинник	Індикатор	Формулювання запитання	Шкала	Аналітичне використання
Мотиви економічного вибору	Домінування досягнення/уникнення	«У складній економічній ситуації я радше намагаюся зберегти наявне, ніж ризикувати заради більшого»	Лайкерта 1–5	Вісь виживання – розвиток
Локус контролю	Відповідальність за добробут	«Мій матеріальний добробут здебільшого залежить від моїх рішень і дій»	Лайкерта 1–5	Суб'єктність
Усвідомленість інтересів	Чіткість економічних цілей	«Я добре розумію, яких економічних цілей хочу досягти в найближчі 3–5 років»	Лайкерта 1–5	Прогностичний потенціал

3. Компетентнісні чинники

Чинник	Індикатор	Формулювання запитання	Шкала	Аналітичне використання
Планування майбутнього	Горизонт планування	«Я зазвичай планую свої доходи і витрати щонайменше на рік уперед»	Лайкерта 1–5	Раціональність
Ухвалення рішень в умовах невизначеності	Готовність до ризику	«Навіть коли немає повної інформації, я здатний(а) ухвалювати економічні рішення»	Лайкерта 1–5	Адаптивність
Економічна обізнаність	Знання інституцій	«Я добре орієнтуюся в державних програмах економічної підтримки»	Лайкерта 1–5	Диференціація моделей

4. Рефлексивні чинники

Чинник	Індикатор	Формулювання запитання	Шкала	Аналітичне використання
Економічна рефлексія	Аналіз власних рішень	«Після важливих фінансових рішень я зазвичай аналізую їхні наслідки»	Лайкерта 1–5	Суб'єктність
Самооцінка ефективності	Відчуття спроможності	«Я вважаю себе здатним(ою) впливати на власну економічну ситуацію»	Лайкерта 1–5	Кластеризація
Межі допустимого	Нормативна чутливість	«Навіть у складних умовах я не готовий(а) порушувати закон заради вигоди»	Лайкерта 1–5	Розмежування моделей

Аналітична логіка використання матриці

1. *Первинна обробка*: перевірка надійності шкал (α Кронбаха).
2. *Факторний аналіз*: виокремлення латентних вимірів (суб'єктність, раціональність, спрямованість на розвиток/виживання).
3. *Кластерний аналіз*: ідентифікація емпіричних типів економічної поведінки.
4. *Зіставлення з теоретичною типологією*: верифікація чотирьох базових моделей і змішаних варіантів.
5. *Прогностичний блок*: оцінювання ймовірності зсувів між моделями залежно від змін соціальної ситуації.

Методичні вказівки щодо емпіричної верифікації

Емпірична верифікація теоретично сконструйованих моделей економічної поведінки – неодмінна умова підтвердження їх прогностичної спроможності та практичної цінності.

Для перевірки теоретичної типології доцільно застосовувати:

- кореляційний аналіз – для встановлення зв'язків між показниками;
- факторний аналіз – для виявлення латентних структур;

- кластерний аналіз – для ідентифікації емпіричних моделей економічної поведінки;
- порівняльний аналіз груп, орієнтованих на виокремлені стратегії.

Типологія моделей економічної поведінки вважається емпірично підтвердженою за умов:

- статистично значущої узгодженості між теоретично заданими і емпірично виявленими кластерами;
- внутрішньої узгодженості показників (надійність шкал);
- відтворюваності результатів у різних вибірках;
- прогностичної здатності щодо змін поведінкових стратегій у динаміці.

У процесі емпіричної перевірки розробленої типології моделей економічної поведінки доцільно враховувати найбільш поширені помилки, як-от:

- механічне перенесення індикаторів, валідних для стабільних соціально-економічних умов, у ситуації воєнного або кризового стану;
- редукція складних соціально-психологічних чинників до одиничних показників;
- ігнорування емоційного стану респондентів як чинника економічного вибору;
- змішування рівнів аналізу (індивідуального, групового, суспільного);
- використання надто узагальнених або нормативно навантажених формулювань питань;
- ототожнення декларованих настановлень із реальними економічними практиками;
- некритичне застосування статистичних методів без теоретичного обґрунтування;
- інтерпретація кластерів без урахування соціального контексту.

Практичне застосування рекомендацій

Практичний блок методичних рекомендацій спрямований на інтеграцію теоретичного моделювання в дослідницьку та освітню практику.

Науковці можуть використати запропонований алгоритм:

- як методологічну рамку для побудови типологій моделей економічної поведінки в різних соціально-економічних умовах;
- для обґрунтування вибору змінних і показників в емпіричних дослідженнях;
- під час розроблення прогностичних сценаріїв соціально-економічних змін на макро-, мезо- і мікрорівнях;
- як основу для міждисциплінарних досліджень, що поєднують економічну, соціальну та психологічну перспективи.

Для викладачів закладів вищої освіти рекомендації можуть слугувати:

- навчально-методичною основою для розроблення лекційних і семінарських занять з економічної психології, соціальної психології, поведінкової економіки, соціології та публічного управління;
- підґрунтям для створення кейсів, ситуаційних завдань і навчальних проєктів з аналізу економічної поведінки в умовах невизначеності;
- методичним орієнтиром для формування у здобувачів освіти здатностей до теоретичного аналізу та моделювання соціальних процесів.

Аспірантам матеріали рекомендацій доцільно використовувати:

- під час розроблення методологічного розділу дисертаційних досліджень;
- для обґрунтування авторських типологій моделей поведінки;
- як приклад послідовної логіки переходу від теоретичного аналізу до емпіричної верифікації;
- для формування дослідницької позиції в роботі з явищами високої соціальної мінливості.

Студенти можуть використати рекомендації:

- у процесі підготовки курсових і кваліфікаційних робіт;

- для набуття практик аналізу соціально-психологічних детермінант економічної поведінки;
- під час виконання індивідуальних навчально-дослідних завдань і проєктів;
- для розвитку критичного мислення та вибору поведінкових стратегій, релевантних ситуації.

Запропонований підхід може бути адаптований для дослідження інших форм соціальної поведінки (політичної, громадянської, міграційної тощо) з метою прогнозування динаміки соціальних процесів.

Література

Бутко, М. П., Неживенко, А. П., & Пепа, Т. В. (2016). *Економічна психологія*. Київ: Центр навчальної літератури.

Грецька-Миргородська, В. В. (2018). Формування соціально орієнтованої економіки: поведінкові передумови аналізу. *Ефективна економіка*, 5. <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=6349>

Компанієць В. В., Полякова О. М. (2021). *Економічна психологія: конспект лекцій*. Харків: УкрДУЗТ.

Ложкін, Г. В., Спасенников, В. В., & Комаровська, В. Л. (2004). *Економічна психологія*. Київ: Професіонал.

Малхазов О. Р. (2020). *Експериментальна психологія*. Київ: Талком.

Малхазов О. (2023а). Методологічні обмеження прогнозування економічної поведінки українців. *Проблеми політичної психології*, 14, 24–35.

Малхазов О. Р. (2023b). Типологія моделей соціально-економічної поведінки українців. *Габітус*, № 56, 241–244.

Малхазов О. (2024а). Алгоритм верифікації результатів емпіричного дослідження економічної поведінки студентської молоді. *Проблеми політичної психології*, 16, 305–319.

Малхазов О. Р. (2024b). Емпіричне обґрунтування методу прогнозування ймовірних сценаріїв економічної поведінки громадян. *Габітус*, 66, 315–319.

Малхазов О. (2025). Кореляційно-факторно-кластерне моделювання як інструмент прогнозування соціальних змін. *Проблеми політичної психології*, 17(31), 9–24.

Angner E. (2020). *A course in behavioral economics*. London: Bloomsbury Publishing.

Marshall R. C., & Marx, L. M. (2014). *The economics of collusion: Cartels and bidding rings*. Cambridge: MIT Press.

Revelle, W. (1979). Hierarchical cluster analysis and the internal structure of tests. *Multivariate Behavioral Research*, *14*(1), 57–74.

Revelle, W., & Zinbarg, R. E. (2009). Coefficients alpha, beta, omega, and the glb: Comments on Sijtsma. *Psychometrika*, *74*(1), 145–154.

Розділ 3

МОДЕЛЬ ПРОГНОЗУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ЗГУРТОВАНOSTI НА ОСНОВІ ВИЗНАЧЕННЯ ХАРАКТЕРИСТИК СОЦІАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Загальний опис моделі прогнозування соціальної згуртованості

Модель прогнозування соціальної згуртованості призначена для аналізу й прогнозування змін особливостей соціальної згуртованості в спільнотах, що функціонують в умовах тривалого стресу, невизначеності або соціальних трансформацій. Соціальна ідентичність як базовий прогностичний фокус є методологічно виправданою, оскільки саме через її характеристики найбільш повно відображається психологічна сутність соціальної згуртованості – відчуття належності до спільного «ми», емоційна значущість цієї належності, готовність співдії та зорієнтованість на спільноту, а також способи окреслення меж включення і виключення людей до спільнот.

Крім того, характеристики та особливості соціальної ідентичності добре вивчені соціально-психологічною наукою, а відповідно, можуть бути достатньо широко, гнучко й контекстно чутливо операціоналізовані в емпіричних дослідженнях. Це забезпечує поєднання глибинного психологічного розуміння згуртованості з можливістю її практичного вимірювання та прогнозування, а також дає змогу адаптувати модель до різних соціальних контекстів без втрати аналітичної і прогностичної цінності.

Здійснюючи прогнозування соціальної згуртованості на основі вивчення характеристик соціальної ідентичності, треба враховувати, що соціальна ідентичність багатопланова за своєю природою: людина усвідомлює себе індивідом із певними ролями, членом конкретної групи і водночас частиною ширшої спільноти. Ці рівні не функціонують ізольовано – вони постійно накладаються один на один, створюючи складну конфігурацію, яка визначає і

щоденну поведінку, і загальні суспільні тенденції. У процесі прогнозування важливо бачити, як саме ці рівні співвідносяться з трьома ключовими характеристиками згуртованості. Ідеться про такі виміри соціальної згуртованості, як-от: соціальні відносини, ідентифікація з певною соціальною або географічною одиницею, спільний добробут (Schiefer, & Noll van der, 2017).

Соціальні відносини. Під соціальними відносинами розуміють якість і щільність зв'язків між людьми, а також ступінь довіри, що пронизує ці зв'язки. Це також базове питання «чи можна довіряти більшості людей?», і готовність допомагати тим, хто поза найближчим колом, і можливість співпраці через інституційні механізми. У теорії соціального капіталу тут виділяють два різні, але взаємопов'язані виміри: «bonds» і «bridges». «Bonds» – це тісні зв'язки всередині групи, які створюють сильну взаємну підтримку й відчуття безпеки, але водночас мають тенденцію замикати людей у власному колі, а «bridges» – це зв'язки між різними групами, менш інтенсивні, проте критично важливі для поглиблення довіри в ширшому масштабі, для соціальної мобільності і щоб уникнути фрагментації суспільства. У контексті війни ця дихотомія набуває особливого значення: «bonds» забезпечують виживання громади, тоді як «bridges» утримують єдність країни.

Ідентифікація з певною соціальною або географічною одиницею і почуття належності. Другий вимір – це емоційний і символічний складник згуртованості. Належність виходить далеко за межі формальної ідентифікації («я громадянин цієї держави»). Ідеться про відчуття «я серед своїх», готовність розділити з ними не лише сьогодення, а й спільну долю. Тут важливі елементи колективної пам'яті, символи, наративи, які роблять досвід групи осмисленим і значущим. Саме цей вимір дає суспільству змогу витримувати періоди відчуження чи втрат: навіть коли прямі контакти зменшуються, належність утримує людей у спільному «ми». В умовах війни почуття належності часто стає тим ресурсом, який компенсує інші втрати, створюючи основу для тривалого тримання разом.

Спрямованість на спільне благо. Третя характеристика може бути визначена як готовність індивідів підпорядковувати частину власних інтересів

суспільним. Це проявляється у визнанні легітимності правил та інституцій, у дотриманні процедур і закону, у готовності робити внесок у спільні справи: від сплати податків і волонтерства до служби у війську. Якщо цей компонент слабшає, то навіть високий рівень довіри чи сильне відчуття належності не можуть утримати згуртованість: емоції залишаються, але без конкретних дій вони швидко втрачають силу. Спрямованість на спільне благо – це те, що «приземлює» згуртованість, робить її видимою в практиках і поведінці, а не лише у відчуттях.

Соціальну ідентичність в нашій моделі ми також розглядаємо як комплексне, складне і багатовимірне явище. Ми виділяємо три рівні соціальної ідентичності: індивідуальний, внутрішньогруповий і загальносуспільний. Кожен із них посідає своє місце у формуванні соціальної згуртованості, і кожен дає специфічні сигнали про її можливе посилення чи послаблення. Важливо не лише описати ці рівні окремо, а й показати, як вони взаємодіють, де збігаються, а де створюють парадоксальні конфігурації, що можуть бути як ресурсом, так і загрозою для єдності суспільства.

Індивідуальний рівень. Індивідуальний рівень відображає те, як кожна конкретна людина визначає себе у світі соціальних ролей і належностей. Для нашої моделі прогнозування цей рівень критично важливий, адже саме він фіксує особистісні зміни у свідомості та поведінці. У цьому контексті, по-перше, значення має сила ідентифікації. Це не просто формальна належність до громади чи країни, а глибина того, наскільки людина відчуває себе частиною ширшого «ми». Сильна ідентифікація означає, що індивід сприймає успіхи та поразки спільноти як власні, відчуває відповідальність за її майбутнє і готовий робити внесок у спільні справи. Слабка ідентифікація, навпаки, зводить громадянство до юридичного факту, не створюючи мотиваційного зв'язку. У прогнозуванні соціальної згуртованості важливо бачити, чи зростає сила цієї ідентифікації, чи вона руйнується під впливом стресів і кризових подій (Martiny, 2016; Reicher, 2008).

По-друге, суттєвим чинником є емоційна валентність ідентичності. Вона показує, з яким емоційним знаком людина сприймає свою групову, зокрема

національну, належність: із гордістю й натхненням чи з відчуттям сорому й відчуження. Позитивна валентність посилює почуття належності й мотивує до взаємної підтримки та співпраці. Негативна ж, навіть за формально сильної ідентифікації, може призводити до внутрішніх конфліктів, знецінення інституцій і дистанціювання від суспільства. Для прогнозування це критичний індикатор, адже саме емоційний тон належності часто стає першим сигналом майбутніх змін у довірі та готовності до спільних дій (Hogg, 2000).

По-третє, треба враховувати складність ідентичності. Це те, скільки різних групових ролей і належностей одночасно визнає, усвідомлює і гармонійно поєднує людина. Хтось може зводити свою ідентичність до єдиної категорії: наприклад, «я лише військовий» чи «я лише переселенець». Інші, навпаки, інтегрують кілька ролей: вони і батьки, і професіонали, і мешканці конкретної громади, і волонтери, і громадяни країни. Багаторівнева складність ідентичності створює більшу гнучкість, знижує ризик поляризації й полегшує формування «мостів» між різними групами. Натомість редукція ідентичності до однієї ролі робить її вразливою до травматичних переживань і посилює ризик соціальної ізоляції. У нашій моделі складність ідентичності є одним із ключових параметрів для прогнозу: зростання її багатовимірності свідчить про більшу стійкість суспільства, тоді як її звуження сигналізує про потенційне послаблення згуртованості (Roccas, & Brewer, 2002).

Другий рівень, на якому проявляється соціальна ідентичність, – це **рівень групи як колективного актора**. Тут ідеться про ті узагальнені правила, норми та очікування, що діють усередині спільноти й визначають її поведінку назовні. Саме на цьому рівні формується уявлення про те, яке «ми» є справжнім і бажаним, які риси вважаються ознакою належності до тієї чи іншої групи і що потрібно робити, аби зберегти статус «свого». У цьому разі говоримо про малі і середні групи, членство в яких є значущим для людини, тобто про всю множину видів соціальної ідентичності. Для нашої моделі прогнозування цей рівень важливий, адже саме він задає межі відкритості чи закритості групи, що в підсумку визначає потенціал згуртованості в ширшому суспільстві.

Кожна група виробляє власні прототипи – певні образи «ідеального ми», які стають еталонними. Ці прототипи можуть виконувати потужну мобілізаційну функцію, адже вони створюють зрозумілий стандарт і мотивують членів групи орієнтуватися на нього. Але водночас саме вони можуть ставати й джерелом виключення: хто не відповідає прототипу, того легко визнати «не своїм» (Neville, 2021). У прогнозуванні згуртованості важливо відстежувати, наскільки групові прототипи інклюзивні і чи дають вони змогу людям з різними досвідами залишатися всередині «ми», чи, навпаки, роблять міжгрупові межі жорсткими і непроникними. Не менш значущим є питання інклюзивності чи ексклюзивності групових норм. Одні групи виявляються відкритими: вони запрошують нових учасників, готові співпрацювати з іншими, знижують бар'єри для взаємодії. Інші вибудовують високі стіни, формуючи замкнене коло, у якому панує довіра лише до своїх (Neville, 2021). Війна часто підштовхує групи саме до закритості: під тиском загрози простіше консолідуватися навколо вузького «ми». Проте саме такі ексклюзивні норми стають перешкодою для ширшої згуртованості. Для прогнозування це означає, що навіть у разі високої внутрішньої солідарності групи, яка будує лише «bonds», суспільство загалом може рухатися до фрагментації.

Особливу увагу варто приділити якості зв'язків усередині групи і їх співвідношенню з виходами назовні, або уже згаданим вище «bonds» і «bridges». Нагадаємо, що «bonds» – це внутрішні зв'язки, які створюють сильну підтримку, емоційну близькість і готовність жертвувати одне заради одного, відповідно «bridges» – це зв'язки назовні, які дають групі змогу бути не лише самодостатньою, а й інтегрованою в ширшу соціальну тканину. Для прогнозування критично важливо розуміти, які із цих зв'язків переважають. Якщо група концентрується виключно на «bonds», вона неминуче ізолюється: її згуртованість буде сильною, але локальною і неперехідною. Якщо ж група водночас підтримує «bridges», її внутрішня солідарність починає працювати на користь усього суспільства, створюючи канали довіри між різними частинами соціуму.

Отже, внутрішньогруповий рівень є ключем до розуміння того, чи буде згуртованість поширюватися далі за межі конкретної спільноти. Тут вирішується питання: чи група залишиться самоізолюваним «островом», чи зможе стати вузлом у мережі, яка «зшиває» суспільство. Саме тому для прогнозування потрібно уважно відстежувати зміни в групових прототипах, у характері норм і в балансі «bonds» і «bridges». Адже від цих параметрів залежить, чи стане групова ідентичність ресурсом для загальносуспільної згуртованості, чи, навпаки, перетвориться на механізм відокремлення та послаблення соціальної тканини.

Наступний вимір – це **загальнонаціональний рівень**. Найвищим рівнем, на якому проявляється соціальна ідентичність, є широка «над-ідентичність». Коли говорити про Україну, то тут ідеться передусім про громадянську і національну ідентичність, які здатні об'єднати безліч локальних і групових «ми» у відчуття спільної спільноти. Саме на цьому рівні формується найбільшою мірою бачення того, хто ми є як суспільство і яка наша спільна мета.

Загальнодержавна ідентичність виконує кілька ключових функцій. По-перше, вона об'єднує різні групи, що мають власні досвіди, соціальні ролі та інтереси, у відчуття єдиного «ми». Це відчуття може базуватися на спільній історії, культурі, мові, але в умовах сучасної війни ще більше на цінностях свободи, гідності та права на існування. По-друге, над-ідентичність забезпечує основу для легітимності інституцій і спільних правил: коли громадяни визнають себе єдиним «народом», то вони легше погоджуються дотримуватися норм і законів, навіть якщо не всі вони безпосередньо відповідають інтересам конкретної групи. По-третє, саме цей рівень ідентичності формує готовність громадян інвестувати в спільний добробут: від регулярної сплати податків до участі у військовому захисті країни, волонтерських ініціативах чи довготривалих програмах відновлення.

Однак важливо усвідомлювати, що загальносуспільний рівень ідентичності не є автоматично стабільним. Якщо в суспільстві є глибокі статусні або регіональні асиметрії, над-ідентичність може не інтегрувати, а

відштовхувати. У такому разі люди починають сумніватися в справедливості розподілу ресурсів чи у визнанні їхнього досвіду й ролі, і тоді вони віддають перевагу локальним зв'язкам, покладаючись на «bonds» власної громади чи групи. Це знижує довіру до ширших ідентичностей, і замість єдності суспільство ризикує опинитися в стані фрагментації, коли сильна локальна солідарність є, але при цьому немає довіри до інших регіонів, соціальних груп чи інституцій.

У контексті прогнозування це означає, що над-ідентичність слід розглядати як критичний індикатор напряму розвитку суспільства. Якщо вона зберігає інклюзивність, позитивну емоційну валентність і підкріплюється легітимними інституціями, то можемо очікувати посилення згуртованості у всіх трьох її вимірах. Якщо ж вона слабшає або втрачає здатність інтегрувати через соціальні й регіональні розриви, то прогноз вказує на ризик фрагментації та послаблення соціальної тканини.

Підсумовуючи: аналіз трьох рівнів ідентичності – індивідуального, внутрішньогрупового і загальносуспільного – дає змогу побачити складну, багаторівневу динаміку, яка стоїть за явищем соціальної згуртованості. Саме таке розгортання є основою для нашої моделі прогнозування: воно показує, де можуть виникати перші зсуви, які тенденції здатні масштабуватися і які сигнали слід вчасно фіксувати, щоб передбачати як посилення єдності, так і потенційні розриви в суспільстві. Розглядаючи соціальну ідентичність окремо на індивідуальному, груповому і загальносуспільному рівнях, ми отримуємо детальне уявлення про її структуру. Але для прогнозування цього недостатньо. Важливо бачити не лише окремі рівні, а й те, як вони взаємодіють між собою, підсилюють або послаблюють один одного, створюють нові можливості чи, навпаки, парадокси або напруженості чи загрози. З індивідуального рівня часто починається формування «мостів» між групами. Людина з багатошаровою ідентичністю здатна належати водночас до кількох спільнот – професійної, територіальної, сімейної, громадянської. У такому разі її «bonds» усередині однієї групи автоматично стають «bridges» для іншої. Це означає, що навіть невелика кількість таких «перехресних учасників» здатна «зшивати» соціальну

тканину, створюючи ширші горизонти довіри. Відстежуючи зростання чи зменшення багаторівневості індивідуальних ідентичностей, можна робити висновки щодо потенціалу суспільства до інтеграції.

Нижче наведено можливі характеристики соціальної ідентичності, що можуть бути використані як прогностичні виміри для визначення соціальної згуртованості. У нашій моделі такі індикатори групуються відповідно до трьох рівнів ідентичності (табл. 3.1). З таблиці також видно, що індикатори охоплюють ширший набір параметрів, які відображають як глибинні психологічні процеси, так і соціальні практики. На індивідуальному рівні це, наприклад, не тільки відповіді на питання «наскільки я відчуваю себе частиною нації», а й те, наскільки ця ідентичність є центральною в структурі «Я», які емоції вона викликає і чи людина має кілька взаємодоповнювальних ролей. На груповому рівні важливо спостерігати за характером норм і прототипів, регулярністю взаємодії, стилем лідерства та балансом між внутрішньою підтримкою і зовнішньою відкритістю. На суспільному рівні ключовим є не лише рівень національної гордості, а й сприйняття легітимності інституцій, справедливості статусних відносин та наративи єдності чи відчуження.

Таблиця 3.1

**Рівні соціальної ідентичності, їхні виміри
в прогностичній моделі соціальної згуртованості**

Рівень	Характеристики соціальної ідентичності
Індивідуальний	Когнітивний, емоційний, поведінковий компоненти; мотиви ідентичності – сенс, контроль, самоповага, зменшення невизначеності; складність ідентичності
Внутрішньогруповий	Прототип групового типового «ми»; інклюзивність норм; баланс «bonds»/»bridges»; прототип лідерів, характер норм і практик (відкриті/закриті); регулярність внутрішньогрупової і міжгрупової взаємодії; внутрішньо групові правила та наративи
Загальносуспільний	Статус/легітимність/стабільність міжгрупових відносин; довіра до інституцій; значущість і валентність громадянської/національної ідентичності; готовність інвестувати в спільний добробут; настановлення щодо міжрегіональної єдності чи відчуження та образу майбутнього

Узагальнюючи описані компоненти, можна представити цілісну картину того, як соціальна ідентичність на різних рівнях впливає на три ключові характеристики соціальної згуртованості. Це дає змогу перевести теоретичні положення в більш структуровану форму і показати, за якими напрямками в перспективі можливе прикладне вимірювання.

Як видно з таблиці 3.2, соціальна ідентичність працює як багаторівнева система, яка «підживлює» всі три характеристики згуртованості. На індивідуальному рівні вона визначає, чи людина довірятиме іншим, відчуватиме гордість і буде готова діяти від імені групи. На внутрішньогруповому рівні саме норми, прототипи і «bonds»/«bridges» вирішують, чи ця довіра і готовність поширюватимуться далі. А на загальносуспільному рівні над-ідентичність і легітимність інституцій задають рамку, в якій особисті і групові ідентичності можуть об'єднуватися в спільне «ми».

Отже, модель загалом показує: будь-які зміни в ідентичності на одному рівні неминуче відбиваються на загальній структурі згуртованості. Це робить прогнозування можливим – але лише за умови, що ми враховуємо водночас усі рівні та відстежуємо ключові індикатори.

Крім базових показників, особливу увагу слід приділяти індикаторам, які можна трактувати як «ранні попереджувальні сигнали» послаблення згуртованості. Їхня цінність у тому, що вони проявляються ще до очевидних кризових подій – задовго до того, як зниження єдності почне виражатися у відкритих конфліктах чи розпаді інституцій.

До таких сигналів належать:

Різне падіння загальної та інституційної довіри і водночас зростання лише локальної. Це означає, що люди ще довіряють своєму вузькому колу, але втрачають довіру до ширшого суспільства та його інституцій. У перспективі це веде до фрагментації: групи залишаються міцними всередині, але «не зшиваються» між собою.

**Взаємозв'язки між компонентами згуртованості,
рівнями та вимірами соціальної ідентичності
як основа моделі прогнозування соціальної згуртованості**

Компонент згуртованості	Індивідуальний рівень	Внутрішньогруповий рівень	Загальносуспільний рівень
Соціальні відносини	Сила ідентифікації; емоційна валентність (гордість/сором); складність ідентичності. Індикатори: індекси ідентифікації, кількість ролей, емоційні оцінки	Норми міжгрупової взаємодії, баланс bonds/bridges, Індикатори: частота взаємодії, дані про міжгрупову співпрацю, особливості норм та прототипів	Легітимність інституцій; стабільність і справедливість міжгрупових відносин. Індикатори: довіра до інституцій, регіональна готовність до співпраці, валентність та значущість національної ідентичності
Почуття належності	Ідентичність у структурі «Я»; мотиви (сенс, контроль, самоповага). Індикатори: значущість групи для самооцінки, відчуття сенсу, відчуття визначеності, яке формується через групову належність	Групові та лідерські прототипи та настанови, інклюзивність норм. Індикатори: образи типового члена групи, прийнятність різноманітності, оцінка лідерів і типових представників	Над-ідентичність, спільні наративи єдності. Індикатори: характеристики національної ідентичності, сила емоційного зв'язку з національними ознаками
Спрямованість на спільне благо	Поведінкова готовність діяти від імені групи, навіть з ризиками. Індикатори: наміри до дії, настановлення щодо значущості групи, реальні біографічні дані щодо дій в інтересах групи	Спільна групова дія або дія від імені групи (правила, механізми взаємодії), колективна підзвітність. Індикатори: участь у групових ініціативах, рівень дотримання внутрішніх правил, репрезентація себе як члена групи в спільних діях	Легітимність над-ідентичності; готовність інвестувати в колективні цілі. Індикатори: виміри колективних дій в інтересах національної ідентичності (настановлення і реальні дії)

Редукція складності ідентичності до однієї ролі. Коли люди визначають себе лише через одну категорію («я лише переселенець», «я лише військовий»), вони втрачають здатність будувати «мости» з іншими. Багатовимірна ідентичність дає простір для співпраці; редукована – робить людину й групу більш вразливими.

Домінування негативних емоційних наративів. Якщо почуття гордості й солідарності витісняються історіями зневіри, сорому чи відчуження, то навіть формально сильна ідентичність починає працювати проти згуртованості. Це можна побачити в медійному дискурсі чи в повсякденних розмовах.

Зростання регіональних і статусних асиметрій у готовності до співпраці. Коли одні регіони чи соціальні групи відчують, що їхній внесок недооцінюється, а інші мають більше привілеїв, над-ідентичність перестає працювати як інтегрувальна рамка.

Феномен «вибіркової належності». Це ситуація, коли на рівні переконань люди визнають себе частиною нації, але у фактичній поведінці обмежуються локальними «bonds». Такий розрив між вірою в цінності і реальною участю знижує потенціал над-ідентичності

Ці сигнали важливі для прогнозування тому, що вони показують не лише стан згуртованості «тут і тепер», а й траєкторію розвитку. Якщо їх вчасно виявити, можна зрозуміти, де саме суспільство може втратити баланс між локальною і загальною солідарністю. Вони допомагають будувати сценарії і розробляти превентивні заходи ще до того, як криза стане очевидною.

Запропонована модель є передусім аналітичною рамкою. Вона структурує складні і багаторівневі явища в систему показників, що уможлиблює її практичне застосування. Безумовно, ця рамка має свої обмеження. По-перше, запропоновані виміри – це лише перше наближення: вони вимагають уточнення, операціоналізації та перевірки в польових дослідженнях. По-друге, модель фіксує взаємозв'язки, але має бути доповнена вимірами, які зможуть якщо не прогнозувати, то хоча б задавати напрям прогнозів з прив'язкою до можливих зовнішніх чинників, передусім військових, а також економічних, політичних, інформаційних, культурних та інших, які впливають на згуртованість опосередковано. Попри ці обмеження ми розглядаємо модель як перспективний напрям подальшої роботи. Її апробація на різних вибірках і зіставлення з іншими підходами дадуть змогу в подальшому перетворити цю рамку на практичний інструмент як для наукового аналізу, так і для практичної роботи. Саме в цьому ми бачимо стратегічне завдання – зробити прогнозування

соціальної згуртованості не лише академічною справою, а й інструментом, здатним допомагати суспільству витримувати виклики війни і відбудови.

Особливості прикладного застосування моделі прогнозування соціальної згуртованості

Застосування моделі прогнозування соціальної згуртованості, побудованої на характеристиках соціальної ідентичності, передбачає перехід від теоретичного опису рівнів ідентичності до їх вимірювання, аналізу і подальшого сценарного осмислення можливих тенденцій розвитку. Такий перехід вимагає розгортання операціоналізації індикаторів та опису того, як саме модель дає змогу формувати обґрунтовані прогнози щодо посилення або послаблення згуртованості в різних соціальних контекстах.

Операціоналізація індикаторів у рамках моделі є передусім процесом перетворення аналітичних понять – сили ідентифікації, емоційної валентності, інклюзивності норм, балансу між «bonds» і «bridges», легітимності над-ідентичності – на спостережувані параметри, які можуть бути відстежені в часі. Ідеться не про готову систему показників чи стандартизовані шкали, а про логіку побудови таких показників відповідно до дослідницьких завдань. На індивідуальному рівні операціоналізація передбачає фіксацію того, як часто люди посилаються на певні аспекти своєї групової належності, як вони емоційно описують свою належність, і наскільки ця належність є для них центральною або другорядною. На внутрішньогруповому рівні в центрі уваги опиняються не стільки вимірювальні інструменти, скільки аналітичні категорії: які норми регулюють взаємодію всередині групи, чи є вони відкритими або закритими, які образи «типових членів» групи домінують у комунікації. На загальносуспільному рівні операціоналізація стосується передусім сприйняття інституцій, уявлень про справедливість міжгрупових відносин та інтерпретації національної ідентичності як інтегративної або конфліктогенної. Усі ці категорії можуть бути зафіксовані різними методами – опитуваннями, інтерв'ю, аналізом публічних висловлювань, групової поведінки чи медіапростору.

Головне тут не вибір техніки збирання даних, а здатність зберегти відповідність між теоретичним змістом моделі і логікою вимірювання.

Особливість застосування моделі полягає в тому, що індикатори не аналізуються ізольовано. Їхнє значення виникає лише у взаємозв'язку між рівнями. Так, зміни на індивідуальному рівні – наприклад, зменшення складності ідентичності – можуть слугувати раннім сигналом звуження міжгрупових зв'язків, якщо вони супроводжуються посиленням ексклюзивних норм на груповому рівні. Натомість зростання позитивної емоційної валентності над-ідентичності може компенсувати тимчасові локальні напруження. Операціоналізація в цьому контексті виконує функцію «перекладача»: вона дає змогу побачити, як теоретичні категорії проявляються в реальних соціальних динаміках і де саме формуються точки можливого майбутнього зсуву.

Наступним аналітичним кроком у застосуванні моделі є побудова прогнозів. Прогнозування в цьому контексті не передбачає створення жорстко визначених сценаріїв з описом конкретних наслідків. Ідеться радше про моделювання траєкторій розвитку, які можуть проявитися за певних конфігурацій індикаторів. Теоретична логіка моделі дає змогу припустити, що зміни в ідентичності на будь-якому з рівнів мають потенціал масштабуватися, якщо вони підкріплені відповідними змінами на інших рівнях. Наприклад, зростання недовіри до інституцій є важливим сигналом, але стає прогностично значущим лише тоді, коли воно поєднується з посиленням локальної ідентичності, що починає переважати над над-ідентичністю. І навпаки, зростання інклюзивності групових норм може свідчити про майбутнє посилення «bridges» і, відповідно, здатності суспільства підтримувати ширші колективні форми солідарності.

Отже, прогноз у цій моделі завжди є результатом інтегративного аналізу, який враховує і стан індикаторів, і напрям їхніх змін. Він не передбачає однозначних або строгих висновків. Натомість він окреслює поле можливих тенденцій, які можуть або підсилювати соціальну згуртованість, або створювати умови для її послаблення. Прогнозування в такому підході нагадує

роботу із соціальною тканиною: завдання полягає в тому, щоб побачити, в яких місцях вона ущільнюється, а в яких – починає розходитися і які саме механізми ідентичності є ключовими в кожному із цих процесів.

Сценарне осмислення тут набуває теоретичної спрямованості. Воно ґрунтується на розумінні того, що соціальна згуртованість є динамічною системою, чутливою до емоційних, символічних і структурних змін. Тому замість передбачення конкретних подій модель пропонує відстежувати логіку соціальних змін і робити узагальнені висновки про те, чи відбуваються ці зміни в бік інтеграції, чи, навпаки, у бік фрагментації. Оцінний вимір прогнозу в такій логіці полягає не в тому, щоб передбачити певний результат, а в тому, щоб виявити ранні сигнали напряму руху та зрозуміти їхній потенційний вплив на соціальну тканину в майбутньому.

У підсумку застосування моделі прогнозування соціальної згуртованості передбачає аналітичний процес, у якому операціоналізація індикаторів дає змогу фіксувати багаторівневі зміни ідентичності, а прогнозування – бачити, як ці зміни можуть розгортатися в часі. Це створює основу для теоретично виваженого розуміння того, які саме конфігурації соціальної ідентичності є стабілізуючими, а які – потенційно ризиковими для згуртованості суспільства і як ці конфігурації можуть впливати на колективну динаміку в майбутньому.

Література

Hogg, M. A. (2001). Social categorization, depersonalization, and group behavior. In M. A. Hogg & R. S. Tindale (Eds.), *Blackwell handbook of social psychology: Group processes* (pp. 56–58). Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9780470998458>

Martiny, S. E. & Rubin, M. (2016). Towards a clearer understanding of social identity theory's self-esteem hypothesis. In S. McKeown, R. Haji, & N. Ferguson (Eds.), *Understanding peace and conflict through social identity theory: Theoretical, contemporary and worldwide perspectives*. New York: Springer.

Neville, F. G., Templeton, A., Smith, J. R., & Louis, W. R. (2021). Social norms, social identities and the COVID-19 pandemic: Theory and recommendations. *Social and Personality Psychology Compass*, 15(5), e12596. <https://doi.org/10.1111/spc3.12596>

Reicher, S. (2008). The psychology of crowd dynamics. In S. D. Reicher, M. A. Hogg, & D. J. Abrams (Eds.), *The Blackwell handbook of social psychology: Group processes* (pp. 182–208). Blackwell Publishing. <https://doi.org/10.1002/9780470998458.ch8>

Roccas, S., & Brewer, M. B. (2002). Social identity complexity. *Personality and Social Psychology Review*, 6(2), 88–106.

Schiefer, D., & Noll van der, J. (2017). The essentials of social cohesion: A literature review. *Social Indicators Research*, 132(2), 579–603. <https://doi.org/10.1007/s11205-016-1314-5>

Розділ 4

БАГАТОРІВНЕВА ПРОГНОСТИЧНА МОДЕЛЬ АДАПТОВАНOSTІ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ДО СТРЕСОГЕННИХ ФАКТОРІВ ВІЙНИ

Загальна характеристика моделі

Прогнозування адаптованості населення до стресогенних факторів воєнного конфлікту є критичним завданням для розроблення ефективних психосоціальних інтервенцій та політик підтримки. Запропонована багаторівнева модель прогнозування адаптованості населення України до стресогенних факторів війни ґрунтується на синтезі сучасних психологічних теорій, емпіричних досліджень та практичного досвіду роботи з вразливими групами населення (Стадник, 2025). Ця модель інтегрує три основні рівні аналізу: індивідуальний (мікрорівень), мезорівень (рівень горизонтальних зв'язків у малих групах і громадах) та макрорівень (загальнонаціональний рівень). Таке структурування дає змогу здійснювати як якісне, так і кількісне прогнозування, а також розробляти таргетовані інтервенції для різних прошарків населення. Модель базується на теоретичному аналізі досліджень, проведеному авторами, і враховує специфіку українського контексту, включно з особливостями воєнного конфлікту, соціально-економічними умовами та культурними факторами.

Застосування багаторівневої моделі прогнозування адаптованості має ґрунтуватися на таких основних принципах. Принцип *комплексності* передбачає врахування взаємодії факторів на всіх трьох рівнях аналізу і розуміння того, що адаптованість є результатом динамічного взаємовпливу індивідуальних характеристик, мікросоціальних умов та макросистемних факторів (Miller, & Rasmussen, 2017). Принцип *контекстної чутливості* вимагає розуміння специфіки локального контексту, включно з географічною

близькістю до бойових дій, історичними траєкторіями спільнот і культурними особливостями регіонів. Принцип *динамічності* передбачає, що адаптованість населення змінюється в часі і проходить кілька фаз розвитку: гостру (до 3 місяців), підгостру (3-12 місяців), хронічну (1-3 роки) і відновлювальну (понад 3 роки) (Державний експертний центр Міністерства охорони здоров'я України, 2024).

Принцип диференціації полягає у визнанні того, що різні соціальні групи (діти, молодь, дорослі цивільні, ВПО, родини військовослужбовців, ветерани) мають специфічні профілі ризику й ресурсів, що вимагає розроблення групоспецифічних прогнозів та інтервенцій. Принцип *етичності* передбачає мінімізацію ретравматизації під час збирання даних, захист конфіденційності та залучення громад до процесу прогнозування через учасницькі підходи. Принцип *спирання на сильні сторони* означає, що в процесі прогнозування потрібно акцентувати увагу не лише на факторах ризику, а й на психосоціальних ресурсах і захисних механізмах, оскільки саме вони є більш надійними предикторами адаптивності в умовах серйозних криз (Kimhi et al., 2023).

Концептуальні основи адаптованості. Розуміння основних термінів і концепцій передбачає чітке розмежування понять адаптованості, резильєнтності й стресостійкості, оскільки часто вони вживаються як синоніми, але мають суттєво різні значення для практичної роботи (Коробка та ін., 2019). *Адаптованість* визначають як здатність індивіда, групи або суспільства коригувати свої думки, емоції та поведінку у відповідь на зміни середовища, невизначеність і виклики. У контексті воєнних дій адаптованість охоплює процеси, за допомогою яких люди, сім'ї і громади пристосовуються до нових, екстремальних обставин, підтримуючи при цьому психологічний добробут і соціальне функціонування (Bonanno et al., 2023). Адаптованість об'єднує три компоненти: когнітивну гнучкість (здатність переосмислювати ситуацію), емоційну регуляцію (контроль емоцій) та поведінкову адаптивність (пристосування дій до нових умов).

Резильєнтність, або життєстійкість, означає здатність до швидкого відновлення і конструктивного функціонування після значних труднощів (Walsh, 2021). На відміну від адаптованості, резильєнтність передбачає активне переборювання негараздів, часто з елементами посттравматичного зростання. Резильєнтність працює як буферний механізм, який захищає людину від найгірших наслідків стресу. На практиці адаптованість часто є передумовою розвитку резильєнтності (Кіреєва та ін., 2020).

Стресостійкість – це здатність людини успішно контролювати емоції і справлятися з великими навантаженнями без істотного погіршення функціонування (Малхазов, 2022). Це комплексна саморегуляція, що охоплює вольові якості, емоційну стійкість і психічну стабільність. Для органів влади й фахівців важливо розуміти, що адаптованість можна розвивати і формувати через цілеспрямовані заходи, тоді як деякі компоненти резильєнтності й стресостійкості виявляються більш стійкими особистісними характеристиками (Connor, & Davidson, 2003).

Багаторівнева модель предикторів адаптованості. Запропонована модель базується на виокремленні трьох груп факторів, які впливають на рівень адаптованості населення до воєнних стресорів (Стадник, 2025). Ця структуризація виявилася практично корисною для розроблення цільових інтервенцій, оскільки дає змогу визначити, на яких рівнях можна провести найбільш дієві втручання.

На *індивідуальному* рівні розглядаються особистісні характеристики й внутрішні ресурси окремої людини, зокрема когнітивна гнучкість і толерантність до невизначеності; емоційна регуляція і вольові якості; спрямованість на моральні цінності й альтруїстичну поведінку; оптимізм і внутрішній локус контролю; попередній досвід подолання складних ситуацій; психічне і соматичне здоров'я (Ahvenharju et al., 2018). Ці фактори змінюються повільно, часто протягом років, тому інтервенції на цьому рівні мають довгостроковий характер.

Мезорівень представлений соціальними зв'язками на рівні малих груп, сім'ї і громад (Bronfenbrenner, 1979). До нього належать якість сімейних

стосунків і сімейна підтримка; соціальна мережа й дружні зв'язки; громадська активність і залученість до волонтерства; локальне лідерство й сусідська допомога; спільні цінності і наративи в громаді (Walsh, 2021). Факторам на цьому рівні властива середня швидкість змінюваності – вони змінюються місяцями, іноді кварталами.

Макрорівень охоплює суспільні системи й державну політику, а саме: економічну стабільність і можливості зайнятості; доступ до послуг охорони здоров'я і психосоціальної підтримки; житлові умови й вирішення проблем внутрішньо переміщених осіб; освітні програми й доступ до навчання; ефективність інституцій та якість державного управління; інформаційну прозорість і комунікацію; умови безпеки й мобільність (OECD, 2019–2021). Ці фактори можна змінювати, використовуючи для цього державні ресурси, проте такі зміни часто потребують значних капіталовкладень і тривають місяцями або роками.

Практичне значення цієї моделі полягає в тому, що вона дає змогу різним категоріям агентів – державним установам, громадським організаціям, фахівцям – зосередитися на факторах, які можуть реально впливати на їхні ресурси (Степаненко та ін., 2023). Держава має обмежені можливості для прямого впливу на індивідуальні психологічні характеристики, але може суттєво змінювати макросистемні фактори. Навпаки, психологи і тренери мають більше впливу на індивідуальному рівні і рівні місцевих спільнот.

Операціоналізація предикторів адаптованості

Операціоналізація предикторів адаптованості на індивідуальному рівні. На індивідуальному рівні основними предикторами адаптованості є когнітивна гнучкість і толерантність до невизначеності; емоційна регуляція і вольові якості; спрямованість на моральні цінності та альтруїстичну поведінку; оптимізм і внутрішній локус контролю; попередній досвід подолання складних ситуацій; психічне й соматичне здоров'я. Відповідно, для прогнозування адаптованості спочатку потрібно оцінити когнітивну гнучкість – здатність

швидко перебудувати ментальні моделі, приймати неоднозначність і навчатися в умовах змін. Ця змінна може бути виміряна за допомогою стандартизованих опитувальників (Cognitive Flexibility Scale) або клінічних інтерв'ю, що оцінюють здатність людини до перефреймінгу складних ситуацій та адаптацію стратегій до нових обставин (Connor, & Davidson, 2003).

Толерантність до невизначеності слід оцінювати як здатність людини функціонувати й ухвалювати рішення в умовах неповної інформації. Це особливо важливо для українського контексту, де невизначеність щодо перебігу конфлікту, тривалості кризи й можливого розвитку подій є константним стресором. Опитувальник Intolerance of Uncertainty Scale (IUS) дає змогу кількісно оцінити цей параметр.

Емоційна регуляція як ключовий компонент адаптованості передбачає здатність людини розпізнавати, розуміти та ефективно керувати своїми емоціями. Для прогнозування адаптованості рекомендується застосовувати методики оцінювання емоційної регуляції, зокрема Difficulties in Emotion Regulation Scale (DERS).

Спрямованість на моральні цінності й альтруїстичну поведінку передбачає, що люди, які мають чітку систему цінностей та активно допомагають іншим, демонструють вищі рівні адаптованості й резильєнтності. Індивідуальну вираженість цього параметра можна оцінити, наприклад, за ціннісним опитувальником Шварца.

Психічне й соматичне здоров'я відіграє критичну роль у визначенні адаптивного потенціалу. Наявність психічних розладів (депресія, тривожність, посттравматичний стресовий розлад) або хронічних фізичних захворювань значно модулює здатність людини до адаптації. Для прогнозування слід здійснити детальну оцінку психічного здоров'я за допомогою клінічних інтерв'ю і стандартизованих інструментів, таких як Hopkins Symptom Checklist або Patient Health Questionnaire (PHQ-9).

Операціоналізація предикторів адаптованості на мезорівні. На мезорівні прогнозування адаптованості базується передусім на оцінюванні якості й характеру соціальних зв'язків. Соціальна підтримка на рівні малих груп

(сім'я, друзі, колеги, сусіди) вимірюється як через кількість контактів, так і через суб'єктивне сприйняття задоволеності цією підтримкою. Рекомендується застосовувати опитувальники, що оцінюють як емоційну, так і матеріальну підтримку, зокрема Multidimensional Scale of Perceived Social Support (MSPSS) або Social Support Questionnaire (SSQ).

Громадська згуртованість розглядається як ступінь психологічної і соціальної інтеграції людини в громадське життя, здатність почувати себе частиною більшої спільноти й брати участь у колективних діях. Соціальний капітал і довіра охоплюють як міжособові довірчі стосунки, так і інституційну довіру до місцевих органів влади та соціальних служб. Ідентичність і спільні наративи передбачають розуміння того, наскільки люди сприймають себе як частину більшої спільноти, поділяють спільні цінності й символічні ресурси, які легітимують взаємодопомогу і колективну резильєнтність. Національна ідентичність особливо значуща в українському контексті, де вона часто стає захисним фактором проти дезадаптації (Hamama-Raz et al., 2022).

Лідерство і громадська участь оцінюються через ступінь залученості людини до розроблення і впровадження місцевих ініціатив, участі у взаємодопомозі й здатності до самоорганізації.

Операціоналізація предикторів адаптованості на макрорівні. На макрорівні прогнозування адаптованості базується на аналізі системних факторів, що впливають на спроможність населення протистояти воєнним стресорам. Інституційна спроможність передбачає оцінювання координації між державними й місцевими службами, наявність чітких протоколів надання допомоги, якість комунікації ризиків і доступ до послуг охорони психічного здоров'я і психосоціальної підтримки (MHPS). Рекомендується здійснювати систематичний моніторинг кількості та якості MHPS-послуг, доступних для населення, а також аналіз ефективності міжвідомчої координації (Державний експертний центр Міністерства охорони здоров'я України, 2024).

Економічна стабільність і доступ до зайнятості оцінюються за результатами аналізу рівня безробіття, доступу до програм перекваліфікації, наявності соціальних гарантій і можливостей отримання стійкого доходу.

Політики відновлення і реінтеграції включають програми компенсацій для постраждалих, спеціальну підтримку сімей військовослужбовців і програми реабілітації та реінтеграції ветеранів. Доступ до ресурсів (освіта, інформація, житло, транспорт, цифрова інфраструктура) є фундаментальною умовою адаптованості. Умови безпеки й мобільність оцінюються на основі аналізу інтенсивності бойових дій, ризиків переміщення, статусу ВПО і темпів відновлення інфраструктури.

Методи збирання даних для прогнозування

Для ефективного прогнозування адаптованості населення рекомендується використовувати мультиметодний підхід, який поєднує кількісні та якісні методи збирання даних. До кількісних методів належать стандартизовані опитування із застосуванням психометричних інструментів, що дають змогу отримувати надійні показники основних предикторів адаптованості. Рекомендується проводити панельні хвилі опитувань з інтервалом 3-6 місяців для того, щоб відстежувати зміни предикторів у часі та виявляти траєкторії адаптації. Вибірки мають бути репрезентативними для основних соціальних груп населення і достатніми щодо обсягу для здійснення як загальнопопуляційних, так і групоспецифічних аналізів (Rizzi et al., 2023).

Якісні методи охоплюють напівструктуровані і неструктуровані інтерв'ю, фокус-групи та етнографічні спостереження. Вторинний аналіз наявних даних, включно з даними великомасштабних досліджень адаптованості та резильєнтності, а також адміністративними даними щодо доступу до послуг і ресурсів, дає змогу отримувати додаткову інформацію без витрат на первинне збирання даних. Моніторинг у режимі реального часу за допомогою цифрових технологій і платформ (мобільні додатки, інтернет-опитування) дає змогу отримувати оперативну інформацію про стан адаптованості й виявляти емерджентні ризики.

Для здійснення кількісного прогнозування адаптованості рекомендується застосовувати багаторівневі статистичні моделі, які враховують вкладеність

спостережень (індивіди в сім'ях, сім'ї в громадах, громади в регіонах). Структурне рівняння моделювання (SEM) з латентними змінними дає змогу оцінювати складні причинно-наслідкові взаємозв'язки між предикторами адаптованості на різних рівнях аналізу й розробляти теоретичні моделі, що описують процеси адаптації (Giordano et al., 2024).

Моделі латентного зростання (latent growth curve modeling) дають змогу аналізувати траєкторії адаптованості в часі й виявляти гетерогенні групи індивідів, що мають різні траєкторії розвитку. Завдяки динамічним системним моделям і мережевому аналізу можна моделювати адаптацію як динамічну мережу взаємопов'язаних вузлів (індивіди, групи, організації) і прогнозувати, як зміни в одній частині системи можуть впливати на іншу (Yabe et al., 2022). Машинне навчання та алгоритми класифікації можуть бути застосовані для розроблення предиктивних моделей, що дають змогу визначати ймовірність дезадаптації та ідентифікувати ключові профілі ризику.

На основі запропонованої моделі рекомендується розробити специфічні прогнози для основних соціальних груп населення. Для дітей і молоді критичними предикторами адаптованості є якість освітнього процесу, наявність безпечного середовища для навчання й розвитку, доступ до позаурочних програм і здійснення нормалізації повсякденної рутини. Для дорослих цивільних осіб у прифронтових регіонах критичною є стабілізація базових ритмів життя (сон, харчування, фізична активність), відновлення мікроритуалів і забезпечення доступу до первинних сервісів.

Для внутрішньо переміщених осіб прогноз має враховувати критичні фактори, зокрема житлову стабільність, прозорість правового статусу і включеність у приймаючу громаду. Для ветеранів та їхніх сімей критичним є подолання моральних травм та інтеграція психофізіологічних наслідків конфлікту (Walsh, 2021). Жінки, які чекають на військовослужбовців, критично потребують розроблення спеціалізованих програм підтримки, оскільки вони часто стикаються з комбінуванням психологічного стресу, економічних труднощів і соціальної стигматизації.

Для раннього виявлення ризиків дезадаптації рекомендується розробити систему ключових індикаторів, що дають змогу здійснювати моніторинг у режимі реального часу. Ці індикатори мають охоплювати як індивідуальні показники (рівні психологічного дистресу, наявність симптомів посттравматичного стресу, якість сну, суб'єктивний добробут), так і мезо- й макрорівневі показники (якість соціальної підтримки, функціонування громадських інституцій, умови безпеки і доступ до ресурсів).

Рекомендується встановити пороги небезпеки для кожного індикатора й розробити алгоритми автоматичного виявлення аномальних патернів. Регіони і соціальні групи мають бути ранжовані за рівнем ризику дезадаптації на основі комбінованого оцінювання всіх індикаторів. Регулярна звітність (щомісячна, квартальна) про стан адаптованості населення дає змогу отримувати оперативну інформацію для коригування політик і програм підтримки.

На основі прогнозів, отриманих за допомогою запропонованої моделі, рекомендується розробляти персоналізовані програми підтримки адаптованості для різних груп населення. Програми мають бути розроблені з урахуванням культурних особливостей та локальних контекстів, системи цінностей і традицій населення. Інтервенції на індивідуальному рівні мають акцентувати увагу на розвитку когнітивної гнучкості, емоційної регуляції та ефективних стратегій подолання стресу.

На мезорівні рекомендується активне розбудовування мереж соціальної підтримки, довіри та громадської залученості через організацію комітетів самопомоги, груп взаємодопомоги та громадських ініціатив. На макрорівні пріоритетуються політики, спрямовані на забезпечення економічної стабільності, доступу до якісної освіти та охорони здоров'я, розробку програм зайнятості для уразливих груп та реінтеграцію ветеранів.

Застосування моделі для ефективних психосоціальних інтервенцій і політик підтримки

Рекомендації щодо застосування моделі для підвищення адаптованості населення адресовані трьом основним категоріям користувачів: особам, що ухвалюють рішення на рівні держави і місцевих органів влади; фахівцям сфери охорони психічного здоров'я; викладачам і науковцям. Рекомендації базуються на системному аналізі предикторів адаптованості й стрес-факторів, виявлених у сучасних дослідженнях, і передбачають поетапне впровадження конкретних заходів на трьох рівнях масштабування: індивідуальному (мікрорівні), мезорівні (рівні громад і малих груп) та макрорівні (рівні державної політики). Головна ідея полягає в розумінні того, на яких рівнях системи мають проводитися втручання для максимальної ефективності. Рекомендації не претендують на універсальність, проте роблять наголос на практичних аспектах, які можуть бути адаптовані до локальних умов і наявних ресурсів.

Практичні інтервенції на індивідуальному рівні. Роботу на індивідуальному рівні можна розділити на кілька типів інтервенцій залежно від того, чи ми маємо справу з профілактикою, ранніми ознаками дезадаптації чи важкими розладами (Giordano et al., 2024).

Профілактичні групи емоційної грамотності можна організовувати в школах, центрах соціального обслуговування та громадських центрах як регулярні 6-8-тижневі програми для навчання навичок емоційної регуляції та подолання стресу. Групи проводять для дорослих (2-3 години на тиждень), для молоді (у школах, інтегровано в програму) і для дітей (ігрові формати). Змістовно такі групи мають охоплювати розпізнавання власних емоцій; дихальні техніки й фізичну активність як засоби зниження напруженості; когнітивні техніки переосмислення ситуації; підтримання опанування позитивних звичок, як-от регулярний сон, правильне харчування і рухлива активність (Батюк, 2025). Ключовий момент полягає в тому, що вся термінація і вправи мають бути практичними й застосовуватися не в гарячій ситуації, а «в

холодному часі», коли людина спокійна, що дає їм змогу стати звичками, які можна застосовувати автоматично під час стресу.

Психологічне консультування для осіб з ознаками дезадаптації передбачає надання допомоги людям, які виявляють ранні ознаки дезадаптації, як-от безсоння, постійна тривога, втрата мотивації, емоційна виснаженість (Вірна, & Лазько, 2023). Такі консультації можна проводити як індивідуально, так і в малих групах (3–5 осіб) за темою, релевантною ситуації, наприклад: «як допомогти дитині впоратися з тривогою» для батьків або «розуміння власних почуттів» для молоді. Мета консультування – не ставити медичні діагнози, а допомогти людині переосмислити ситуацію, виявити внутрішні ресурси, розробити конкретні стратегії дії. Психолог виступає в ролі провідника, який допомагає людині знаходити власні рішення.

Групова психотерапевтична робота для осіб з травматичним досвідом є особливо важливою, оскільки групові формати допомагають людям розуміти, що вони не самотні і що їхні реакції є нормальними (Walsh, 2021). Для осіб, які безпосередньо пережили травматичні події, зокрема втрату близьких, поранення або свідчення насильства, групи підтримки або когнітивно-поведінкова групова терапія мають проводитися серед людей з подібним досвідом – наприклад, у групах для ветеранів, для сімей загиблих чи для внутрішньо переміщених осіб (Miller, & Rasmussen, 2017).

Важливо визнати, що багато людей справляються зі стресом завдяки гуманітарним ресурсам – сім'ї, друзям, активності, творчості, духовності (Rachmad, 2022). Завдання фахівців не в тому, щоб замінити ці ресурси професійною допомогою, а в тому, щоб їх підтримати й розвинути. Педагогам і фахівцям із соціальної роботи рекомендується скласти перелік місцевих ресурсів самопомоги – клубів за інтересами, спортивних груп, художніх студій, громадських центрів, релігійних громад – і поділитися цим переліком з людьми, які звертаються по допомогу. Також важливо навчати батьків і вихователів техніки «активного слухання» та емпатичної комунікації, що є простим, але потужним втручанням. Заохочення сімейних ритуалів і спільних діяльностей, зокрема спільного прийняття їжі, ігор і прогулянок, слугує

природним способом зміцнення зв'язків і зниження рівня стресу. Організація інформаційних сесій для батьків й опікунів про розпізнавання ознак емоційного дистресу у дітей та адекватне реагування завершує цей комплекс заходів.

Розвиток мезорівневих інтервенцій. Мезорівень є критично важливим, оскільки саме тут люди знаходять повсякденну підтримку й відчують свою належність (Коробка та ін., 2019). Органи місцевого самоврядування і громадські організації можуть докластися до проведення кількох практичних заходів для розвитку цього рівня.

Картування ресурсів громади передбачає визначення всіх наявних ресурсів – волонтерських організацій, церков, спортивних клубів, освітніх центрів, лікарень, соціальних служб. Карту слід надавати у форматі, доступному для громадян, наприклад як плакат, брошуру чи вебсайт, що дає людям змогу швидко знаходити необхідну допомогу і сприяє комунікації між організаціями (Revtiuk, & Ivanova, 2024). Організація регулярних консультаційних зустрічей один раз на місяць з ключовими гравцями – школами, медичними установами, організаціями розвитку громади, волонтерськими групами – дає змогу поділитися інформацією про актуальні потреби громади й координувати дії.

Розвиток мереж сусідської допомоги передбачає виділення кількох ключових волонтерів у кожному мікрорайоні й надання їм інструментарію для організації допомоги, що може варіюватися від закупівлі продуктів для осіб з обмеженою мобільністю до організування спільних прогулянок з дітьми чи координування допомоги тим, хто потребує ремонту квартири (Степаненко та ін., 2023). Волонтери часто самі демонструють ознаки виснаження і дезадаптації, тому вони мають отримувати регулярну підтримку через коротку групову супервізію один раз на два тижні (одна година) для обговорення складних ситуацій і розподілу навантаження, яка, однак, не є психотерапією, а простим обміном досвідом і взаємною підтримкою (Харитоновна та ін., 2024).

Дослідження показують, що люди, які активно беруть участь у громадському житті, мають вищі показники адаптованості (Kimhi et al., 2023). Це можна пояснити кількома чинниками: почуттям контролю над ситуацією,

змістовною активністю, соціальною включеністю. Органи місцевого самоврядування мають запровадити систему невеликих грантів для ініціатив, запропонованих громадянами, як-от організація спільних вечерь для самотніх людей, навчальні класи для дітей, мінітерапевтичні сади, спортивні заходи. Важливо, щоб такі гранти були простими в отриманні й швидкими в опрацюванні. Органи влади і ЗМІ можуть активно висвітлювати історії людей, які знайшли творчі способи додання стресу, розробили нові послуги чи допомогли іншим, організовуючи місячні або кварталні «дні визнання» локальних героїв (Rizzi et al., 2023b). Відновлення ролі громадських центрів як «третього місця», де люди можуть зібратися, поговорити й скористатися послугами, гармонізує соціальну тканину громади.

Макрорівневі політики і програми державної підтримки. На макрорівні найбільшою мірою на адаптованість впливають економічна стабільність і можливість самозабезпечення (Bonanno et al., 2023). Дослідження послідовно підтверджують, що люди в стані економічної непевності мають вищі рівні дистресу незалежно від психологічних інтервенцій.

Держава має організувати доступні програми навчання нових навичок, спеціально адаптовані для груп, які не можуть засвоїти їх традиційно, зокрема для матерів з маленькими дітьми, людей з інвалідністю, біженців (OECD, 2019–2021). Програми мають бути короткими (3-6 місяців), практичними й спрямованими на реальний попит на ринку праці, передбачати усунення бюрократичних бар'єрів, забезпечувати доступність через онлайн-формат і компенсацію витрат. Багато людей віддають перевагу невеликим підприємствам замість традиційної роботи, тому держава може надавати мікрокредити без складних процедур, консультації щодо розроблення бізнес-плану й доступ до безпечного ринку, що особливо актуально для ветеранів, жінок і внутрішньо переміщених осіб (Титаренко, & Дворник, 2022). Гарантована заробітна плата для людей, залучених до соціально значущої діяльності на рівні громад, зокрема догляду за людьми похилого віку, навчання дітей з особливими потребами, дасть змогу заохотити компетентних людей до позицій, які часто залишаються недостатньо оплачуваними.

Наявна система охорони психічного здоров'я в більшості регіонів перебуває в стані хронічної недостатності (Координаційний центр з психічного здоров'я & ЮНІСЕФ, 2025). Потрібні негайні заходи щодо розширення доступу, а саме розміщення невеликих центрів психосоціальної підтримки в кожному районі міста чи в районних центрах замість примушування людей їхати в обласні міста. У таких центрах можуть працювати один-два психологи, які відповідають як за екстрену роботу (первинні консультації), так і за організацію групових інтервенцій»; центри мають бути обладнані всім необхідним для проведення первинного оцінювання, а в разі більш складних випадків направляти постраждалих у спеціалізовані установи (Connor, 2006).

Держава має організувати навчання кадрів – учителів, соціальних працівників, поліцейських – для розпізнавання ознак психічного дистресу і первинної психосоціальної підтримки (Gartland et al., 2011). Це не психотерапія, а простий комплекс навичок: як слухати, як запропонувати практичну допомогу, як розпізнати випадки, які потребують професійного втручання. Для регіонів, де катастрофічно бракує психологів, держава має організувати систему телемедицини, завдяки чому психологи чи психіатри з великих міст зможуть надавати консультації у формі відеоконференцій (Silove, 2013). Первинні лікарні й медичні пункти мають отримати тренінг і ресурси для надання базової психосоціальної підтримки, щоб лікар загальної практики мав змогу не тільки виписати ліки, а й запропонувати постраждалим побесідувати з медичною сестрою чи соціальним працівником.

Школи виявилися на передовій лінії адаптації молоді до стресу, і дослідження показує, що стабільна освіта є могутнім протектором проти дезадаптації (Giordano et al., 2024). Держава мала б включити в базову навчальну програму для 1–11 класів модулі з розвитку емоційної інтелігентності, толерантності до невизначеності та ознайомлення зі способами вирішення проблем. Це не окремий предмет, а навички, які мають бути інтегровані в наявні предмети, як-от мова, природознавство та соціальні науки, з відповідним тренінгом для вчителів. Школа часто є інституцією, якій найбільше довіряє спільнота, і може відтак стати центром не тільки для дітей, а

й для дорослих, надаючи послуги після уроків: групи батьківської підтримки, курси на актуальні теми, зустрічі з медичними працівниками, що вимагає розширення матеріально-технічної бази й гнучкого графіку.

Учителі мають отримувати спеціальну підготовку для розпізнавання ознак психічного дистресу в учнів і ведення конструктивної розмови з дітьми, які переживають стрес, включно з правилами конфіденційності та навичками перенаправлення в разі важких випадків до спеціалістів (Rizzi et al., 2023a). Багато дітей не відвідують школи через територіальну близькість до бойових дій, переміщення або інші причини, тому держава мала б подбати про розвиток онлайн і гібридних систем освіти, а також психосоціальної підтримки для цих дітей.

Перебування в постійній інформаційній невизначеності й під тиском суперечливої інформації саме по собі є значним стресором (Hamama-Raz et al., 2022). Держава мала б розробити чітку систему комунікування ризиків, тобто інформування про те, що відбувається, чого очікувати і як діяти. Така комунікація має бути позитивною, але чесною, регулярною і здійснюватися різними каналами – через телебачення, радіо, месенджери, місцеве інформування. Органи місцевого самоврядування мали б подбати про організацію регулярних щотижневих зустрічей з громадянами, де б розкривалися питання, що циркулюють у громадських чатах, і з'ясовувалися факти. Держава мала б публікувати рекомендації щодо здорової «дієти» інформації: скільки часу на день відводити перегляду новин, як «фільтрувати» джерела, як визначити надійність цих джерел.

Література

Батюк, І. (2025). В Україні суттєво зріс запит на психологічну допомогу – опитування. *Українська правда. Життя*. <https://life.pravda.com.ua/health/skilki-ukrajinciv-potrebuyut-psihologichnoji-dopomogi-rezultati-opituvannya-306311/>

Вірна, Ж. П., & Лазько, А. М. (2023). Резильєнтність та адаптація до умов воєнного часу. У Я. Гошовський (Ред.), *Психологія ревіталізації: вікові та педагогічні виміри* (с. 83–106). Волинський національний університет імені Лесі Українки.

Державний експертний центр Міністерства охорони здоров'я України. (2024). *Гостра реакція на стрес. Посттравматичний стресовий розлад. Порушення адаптації: Клінічна настанова, заснована на доказах.* https://www.dec.gov.ua/wp-content/uploads/2024/07/kn_2024_ptsr.pdf

Координаційний центр з психічного здоров'я при Кабінеті Міністрів України & ЮНІСЕФ. (2025, серпня). *Отитування "Ти як?": результати дослідження психічного здоров'я українців.* Цит. за: Нова українська школа. <https://nus.org.ua/2025/08/18/opytuvannya-ty-yak-46-ditej-bilshe-hvylyuyutsya-cherez-navchannya-nizh-cherez-vijnu/>

Коробка, Л. М. (Ред.), Васютинський, В. О., Вінков, В. Ю., Губеладзе, І. Г., Гусев, І. М., & Мяленко, В. В. (2019). *Спільнота в умовах воєнного конфлікту: психологічні стратегії адаптації.* Імекс-ЛТД.

Стадник, В. А. (2025). Предиктори індивідуальної та соціальної адаптованості до стресогенних факторів війни: теоретичний аналіз. *Проблеми політичної психології*, 17(31), 100–115. <https://doi.org/10.33120/popp-Vol17-Year2025-203>

Степаненко, В., Злобіна, О., & Дембицький, С. (2023). Військовий стрес і ресурси соціально-психологічної резильєнтності: огляд теоретичних концептуалізацій. *Sociology: Theory, Methods, Marketing*, 4, 22–39.

Титаренко, Т. М., & Дворник, М. С. (Ред.). (2022). *Як допомогти особистості в період переходу від війни до миру: соціально-психологічний супровід.* Київ: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/732877/1/>

Харитоновна, Н., Якіма, С., Черниш, О., & Крижба, С. (2024). Багатовимірність моделей посттравматичного зростання в психологічній реабілітації ветеранів російсько-української війни. *Гуманітарні студії: педагогіка, психологія, філософія*, 15(2), 227–240. [https://doi.org/10.31548/hspedagog15\(2\).2024.227-240](https://doi.org/10.31548/hspedagog15(2).2024.227-240)

Ahvenharju, S., Minkkinen, M., & Lalot, F. (2018). The five dimensions of futures consciousness. *Futures*, 104, 1–13.

Bonanno, G. A., Galatzer-Levy, I. R., Bagrodia, R., & Chen, S. (2023). Resilience and disaster: Flexible adaptation in the face of uncertain threat. *Annual Review of Psychology*, 75(1), 573–599. <https://doi.org/10.1146/annurev-psych-011123-024224life.pravda>

Connor, K. M. (2006). Assessment of resilience in the aftermath of trauma. *The Journal of Clinical Psychiatry*, 67(Suppl. 2), 46–49.

Connor, K. M., & Davidson, J. R. T. (2003). Development of a new resilience scale: The Connor-Davidson Resilience Scale (CD-RISC). *Depression and Anxiety*, 18(2), 76–82. <https://doi.org/10.1002/da.10113>

Gartland, D., Bond, L., Olsson, C. A., Buzwell, S., & Sawyer, S. M. (2011). Development of a multi-dimensional measure of resilience in adolescents: The Adolescent Resilience Questionnaire. *BMC Medical Research Methodology*, 11, 134. <https://doi.org/10.1186/1471-2288-11-134>

Giordano, F., Cipolletta, S., Falvo, F., & Pankevych, S. (2024). Resilience processes among Ukrainian youth preparing to implement a peer-to-peer intervention: A qualitative study. *Frontiers in Psychology*, 15, Article 1331886. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2024.1331886>

Hamama-Raz, Y., Goodwin, R., Leshem, E., & Ben-Ezra, M. (2022). Can patriotism be a protective factor for symptoms of post-traumatic stress disorder? The case of the Russia–Ukraine 2022 war. *Journal of Psychiatric Research*, *155*, 100–103. <https://doi.org/10.1016/j.jpsychires.2022.08.016>

Kimhi, S., Eshel, Y., & Marciano, H. (2023). Impact of the war in Ukraine on resilience, protective, and vulnerability factors. *Frontiers in Public Health*, *11*, Article 1053940. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2023.1053940>

Miller, K. E., & Rasmussen, A. (2017). The mental health of civilians displaced by armed conflict: An ecological model of refugee distress. *Epidemiology and Psychiatric Sciences*, *26*(2), 129–138. <https://doi.org/10.1017/S2045796016000137>

Organization for Economic Co-operation and Development. (2019–2021). *Education 2030: Conceptual learning framework*. OECD Directorate for Education and Skills.

Rachmad, Y. E. (2022). *Psychological adaptation theory*. Kölner Dom Buch Internationaler Verlag.

Revtiuk, Y., & Ivanova, T. (2024). Implementation of the Community Resilience Approach in the system of crisis management of Ukraine in 2022–2024. *European Research Studies Journal*, *XXVII*(S2), 712–731.

Rizzi, D., Ciuffo, G., Landoni, M., Mangiagalli, M., & Ionio, C. (2023a). Psychological and environmental factors influencing resilience among Ukrainian refugees and internally displaced persons: A systematic review of coping strategies and risk and protective factors. *Frontiers in Psychology*, *14*, Article 1266125

Rizzi, D., Slater, J., Kadari, S., Jones, E., Simmons, R., La Torre, G., & Pitchforth, J. (2023b). A systematic review of the mental health of Ukrainian refugees and internally displaced persons. *European Journal of Psychotraumatology*, *14*(2), Article 2254106.

Walsh, F. (2021). Family resilience: A dynamic systemic framework. In F. Walsh (Ed.), *Strengthening family resilience* (3rd ed., pp. 3–37). Guilford Press.

Yabe, T., Rao, P. S. C., Ukkusuri, S. V., & Cutter, S. L. (2022). Toward data-driven, dynamical complex systems approaches to disaster resilience. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, *119*(8), e2111997119. <https://doi.org/10.1073/pnas.2111997119>

Розділ 5

АНАЛІТИЧНА ОПЕРАЦІОНАЛІЗАЦІЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ПРОГНОЗУВАННЯ

Програмна модель організації міждисциплінарного прогностного дослідження

Сучасні соціальні системи більше не є стабільними в класичному функціоналістському сенсі. Вони постійно перебувають у стані динамічних змін, кризових розломів, переформатувань і зіткнення логік. Тому спроби прогнозування майбутнього тільки з опорою на екстраполяцію минулих трендів дедалі частіше зазнають невдачі, оскільки не враховують найважливіший вимір реальності – психосоціальну динаміку, тобто емоційно-сміслову і практико-дієву реакцію соціальних суб'єктів на структурні зміни. У цьому контексті оприявнюється потреба у створенні таких концептуально-методологічних рамок, які поєднували б наукову строгість і відтворюваність з чутливістю до суб'єктного виміру, не зводячи психологію до другорядного гравця, що перебуває на лаві запасних, а інтегруючи її в причинну модель розвитку майбутнього. Тобто методології, де прогнозування не є ані математичним передбаченням, ані простим наративним описом, а постає як комплексний процес аналітичної реконструкції теперішнього через досвід минулого з виходом у майбутнє.

А втім, складність і динамічність сучасних процесів, як і викликів, що вони породжують, ставлять перед дослідниками завдання не лише створювати методологічно самодостатні наукові розробки й демонструвати, як той чи той доробок інкорпорується у вже наявні системи знань, у нашому контексті – можливості психологічних підходів у соціальному прогнозуванні, а й мислити їх у ширшому полі трансдисциплінарності, де вони розкривають свій справжній

потенціал, взаємодіючи з іншими дисциплінами, методологіями, підходами і формуючи нове, цілісне бачення багаторівневої реальності. Тому сучасне дослідження, й особливо те, що спрямовує свій погляд у майбутнє, вимагає інтелектуально-аналітичного осмислення, або аналітичної операціоналізації, *наукового розроблення* в ширшому полі трансдисциплінарності, що прокладає маршрут її подальшого емпіричного опрацювання в «реальному» світі з відповідними вимірюваннями і варіаціями.

У цьому розділі йдеться про програму міждисциплінарного прогностного дослідження та інтегральну стратегію його реалізації, що дає змогу поєднати «гуманітарні і технолого-наукові підходи – від соціальної психології до сучасних методів математичного моделювання, сценарного планування і використання ШІ» (Згуровський, & Слюсаревський, 2025). Тому замість емпіричних моделей і технологій соціального прогнозування буде представлено дизайн такого дослідження – концептуальні рамки і низку оригінальних аналітичних моделей (аналітичні проєкції), інтегральних матриць та інтерпретативних підходів, що описують його загальну логіку в перспективі психологічного забезпечення соціального прогнозування. Евристичність програми полягає в тому, що вона не задає єдину, незмінну траєкторію прогностного дослідження і не вимагає догматичного покрокового наслідування представлених моделей і підходів. Ця програма закладає цілісну концептуально-аналітичну основу для створення гнучких дослідницьких траєкторій (підходів, методологічних принципів) із виробленням, залежно від дослідницьких завдань, належних до них емпіричних моделей і технологій з подальшим кількісним вимірюванням, що забезпечує побудову обґрунтованих сценаріїв розвитку соціальної ситуації.

Термін «аналітична операціоналізація» вживається тут у значенні стратегічного бачення перспектив та аналітико-методичних можливостей психологічної науки в трансдисциплінарному полі досліджень майбутнього, що забезпечує методологічну інтеграцію психологічних підходів, методів і технологій соціального прогнозування в єдиний аналітичний комплекс, здатний виявляти внутрішню логіку, ритмічність і варіативний потенціал суспільного

розвитку. Саме таку програму аналітичної операціоналізації психологічного забезпечення соціального прогнозування буде представлено далі. Її створено в процесі розроблення цілісного концептуально-аналітичного комплексу для аналізу та прогнозування можливих станів і перспектив розвитку соціальної ситуації в різних контекстах. Програма набула свого концептуального узагальнення як соціетальна парадигма соціального прогнозування – міждисциплінарна система теоретичних уявлень, методологічних пояснювальних рамок та аналітичних моделей, що долає дисциплінарну обмеженість і забезпечує структурно-динамічний аналіз та сценарне прогнозування складних соціальних ситуацій (Суший, 2025), продовжуючи захопليву подорож пізнання можливостей і відкриття нових перспектив психологічного забезпечення соціального прогнозування як науково-теоретичної і предметно-практичної діяльності (Суший, 2023а).

На відміну від поступальної логіки концептуально-аналітичної реконструкції соціальної ситуації, що вибудовується «з матеріалу реальності», тобто від часткового до загального (від конкретного до абстрактного) (індукція), програма аналітичної операціоналізації психологічного забезпечення соціального прогнозування конструює систему послідовних теоретично і методологічно обґрунтованих смислових і процедурних рамок за зворотною логікою – від загального до часткового (дедукція): спочатку вибудовується метатеоретична «картина світу», що задає горизонти інтерпретації і системної цілісності; далі визначаються рівні аналітичного бачення (категоріальна архітектоніка, структурні зрізи, суб'єктивні й процесуальні детермінанти), і лише на завершальному етапі визначаються потенційні одиниці вимірювання, індикатори, параметри майбутньої емпіричної перевірки. Такий підхід є методологічно виправданим і відповідає професійному стандарту операціоналізації (Rossiter, 2011), раціонально використовуючи конструктивний характер аналітичної моделі: він дає змогу уникнути підміни аналізу механічним накопиченням фактів, забезпечує внутрішню узгодженість теоретичної моделі з процедурою її можливого емпіричного втілення і робить прозорими переходи між рівнями абстракції, концептуальної складності та

оперативної конкретики. У цьому сенсі розробка є не емпіричною операціоналізацією, а саме аналітичною – тобто такою, що створює методичний і поняттєвий каркас, необхідний для майбутнього вимірювання, перевірки та практичного застосування в міждисциплінарному прогностному дослідженні.

Програмна модель організації міждисциплінарного прогностного дослідження містить такі концептуально-змістові компоненти, що дають змогу формувати альтернативні сценарії розвитку суспільних процесів у коротко- і середньостроковій перспективі.

Соціетальна парадигма соціального прогнозування – міждисциплінарна система концептуальних уявлень, теоретичних пояснювальних рамок та аналітичних моделей, що спирається на метатеоретичний та інтегративний підхід, системний аналіз, психосоціальну діагностику та інтерпретативну методологію (Суший, 2025).

Інтегративний підхід – поєднує системні, структурні і психосоціальні виміри соціальної реальності (Суший, 2024).

Критеріально-параметрична модель – система критеріїв і відповідних параметрів соціальної ситуації в ракурсах соціального (загальносистемного) і психосоціального підходів (Суший, 2024).

Інтегральний аналітичний каркас прогностного моделювання (метатеоретичний, або соціетальний підхід) – інтегрує системні, структурні і психосоціальні змінні та концептуалізується через категорію «соціетальна динаміка», забезпечуючи метаперспективне аналітичне осмислення соціальної ситуації (Суший, 2026).

Інтегративна інтерпретативно-змішана методологія емпіричної верифікації – поєднує кількісні і якісні підходи (mixed methods), створює аналітичний синтез та забезпечує цілісне бачення соціальних процесів і прогнозування сценаріїв їх розвитку (Суший, 2023).

Інтегральна матриця соціального прогнозування поєднує (Суший, 2025):

- *два аналітичні ракурси осмислення соціетальної динаміки:*

– *загальносистемна (system-driven)* рамка реконструкції соціальної ситуації (системні і структурні параметри);

– *психосоціальна (psyche-driven)* рамка реконструкції соціальної ситуації (масова свідомість);

- *дві аналітичні проєкції соціетальної динаміки:*

– *макросоціальна діагностика кризових дисфункцій (top-down)* – аналітична проєкція соціетальної кризи із фокусом «зверху вниз», спрямована на діагностику загальносистемних вад і дисфункцій та їх вплив на масову свідомість (Суший, 2019);

– *психосоціальна діагностика станів масової свідомості (bottom-up)* – аналітична проєкція соціетальної травми із фокусом «знизу вгору», розкриває психосоціальний зміст масових реакцій, стратегій і практик подолання деструктивних впливів (Суший, 2023).

Модель масштабу соціальної ситуації М. Слюсаревського – формує сітку координат, у якій кожен тип ситуації поєднує певний часовий горизонт із соціально-просторовим виміром (Слюсаревський, 2009):

– *особистісно-часовий* – від епізоду до життєвого шляху та історичної епохи;

– *соціально-просторовий* – від мікросередовища до глобальних масштабів.

Бар'єри – визначення конфліктних пасток і критичних вузлів суспільного розвитку з перспективою запобігання, профілактики, локалізації, розв'язання тощо (Bar-Siman-Tov, 2010):

– *стратегічні* (міжнародний/зовнішній рівень);

– *структурні* (державний/внутрішній рівень);

– *психологічні* (суспільний/психосоціальний рівень).

Інтегральна матриця соціального прогнозування:

загальний аналітичний каркас

Аналітико-методологічна рамка аналітичної операціоналізації психологічного забезпечення соціального прогнозування виходить з уявлення про соціальне як про поліструктурне поле, у якому взаємодіють три типи причинності: системна (економічні, політичні, інституційні механізми), суб'єктна (індивідуальні і колективні переживання, емоційні реакції, очікування та наміри), а також процесуально-діяльнісна (форми і практики взаємодії, що перетворюють наміри в соціальний ефект), що концептуалізується через категорію «соціетальна динаміка», яка забезпечує метаперспективне бачення суспільства як відкритої, динамічної і самоорганізованої системи, у якій структурна стабільність поєднується з постійною зміною.

Інтегральна матриця соціального прогнозування є ядром аналітичної реконструкції, забезпечуючи метаперспективне аналітичне осмислення соціальної реальності (рис. 5.1). Вона охоплює системні, психосоціальні і процесуальні параметри і дає змогу бачити соціальну реальність як єдиний процес, де системні зміни і психологічні реакції не відокремлюються одна від одної, а зумовлюють одна одну.

Матриця поєднує два аналітичні ракурси:

- *згори вниз* (top-down) – макросоціальна діагностика кризових дисфункцій системи;
- *знизу вгору* (bottom-up) – психосоціальна діагностика станів масової свідомості.

Таке поєднання дає змогу розглядати суспільство як єдину живу систему, у якій структурні процеси й психологічні стани взаємодіють і визначають траєкторії розвитку.

Матриця є базовим інструментом прогнозного моделювання. Її функція полягає в тому, щоб задати координатну сітку аналітичного мислення: що саме потрібно врахувати, на яких рівнях і за якою логікою з'єднувати елементи опису. Тобто вона є операційною рамкою для організації дослідницького

процесу і робить прогнозування можливим у фазах нестабільності, коли прості екстраполяційні моделі не працюють.

Параметри Вимір	Макросоціальна діагностика (Top-down)	Психосоціальна діагностика (Bottom-up)	Критичні ризики, конфліктні пастки, бар'єри	Потенціал / Перспективи
Системно-структурний (system-driven)	системно-структурні (дис)функції	(не)формальні практики, ролі, ритуали, норми	держава (невизначеність)	держава (сталий розвиток)
Масова свідомість (psyche-driven)	суспільні настрої, очікування	соціально-психологічні стани, стратегії життєтворення	суспільство (соціальна напруженість)	суспільство (соціальна згуртованість)
Тренди (внутрішні / зовнішні)	внутрішні (демократія – авторитаризм)	внутрішні (консолідація – деконсолідація)	зовнішні (міжнародна політика)	зовнішні (міжнародна політика)

Рис. 5.1. Інтегральна матриця соціального прогнозування (Суший, 2025)

Дві аналітичні проєкції соціальної динаміки: інструменти заповнення матриці

Операціоналізацію дворакурсного аналітичного каркасу забезпечують дві комплементарні аналітичні проєкції, що поєднують загальносистемний і психосоціальний ракурси аналізу та дають змогу досліднику-прогносту бачити проблемну ситуацію як цілісно, так і в найдрібніших її деталях, у їх щільній взаємозалежності та взаємообумовленості, а також динаміку її розвитку від минулого до теперішнього і з проєкцією в майбутнє.

Методологічну основу такого інтегрального – широкоформатного і багатогранного – підходу становлять оригінальні авторські концепції – *концепція соціальної кризи* (Суший, 2019) і *концепція соціальної динаміки травми* (Суший, 2023b). Поняття «кризи» і «травми» в назвах концепцій відсилають до нашого сьогодення – до тих соціальних процесів, осмислення яких стало поштовхом до створення відповідних моделей (Суший, 2020).

Незалежно від тематичного акценту в назві, логіка цих моделей відтворює об'єктивні закономірності соціальних процесів, закладені в їхніх алгоритмах і структурі, що забезпечує їхню аналітичну та прогностичну цінність.

Аналітична проєкція соціетальної кризи (Top-down підхід) являє собою стратегію осмислення соціетальної динаміки «зверху вниз» – від загальносистемного до психосоціального рівня. Її фокус спрямований на виявлення та інтерпретацію загальносистемних дисфункцій, кризових станів, системних порушень, які мають здатність до мутації, взаємного підживлення й перетікання з однієї сфери в іншу.

Аналіз проводиться за чотирма координатами:

1. Системні – оцінювання кризових станів у політичній, економічній, соціальній, культурній сферах.

2. Структурні – діагностика криз інститутів (вакуум довіри), інтересів (дезорієнтація дії), цінностей (моральна невизначеність), ідентичностей (соціальна агресія).

3. Темпоральні (процесуальні) – виявлення циклічності криз (наприклад, зв'язок з електоральними циклами) та аналіз хвилеподібної динаміки трендів (напр., «демократичного просування» і «авторитарного відкочування»).

4. Соціально-психологічні – відстеження відбиття кризи в масовій свідомості (динаміка консолідації/деконсолідації).

Соціетальну кризу слід розглядати не як одиничну подію, а як хронічний стан, що пронизує всі рівні суспільства. У названих координатах відображено різні зрізи соціетальної кризи, що дає змогу послідовно реконструювати її динаміку в усій багатовимірності соціальної реальності, починаючи з діагностики системних дисфункцій суспільства: деградації інститутів, руйнування ціннісних систем, зниження довіри, фрагментації ідентичностей, ціннісних розмежувань тощо.

Далі слід звернутися до:

– виявлення кризових зрушень у ключових соціальних сферах (політичній, економічній, соціальній, культурній);

– аналізу причинно-наслідкових зв'язків між ними;

– оцінювання їх можливого впливу на майбутнє соціальної динаміки.

На наступному етапі аналітична проєкція «соціетальної кризи» використовується як **індикатор напрямів руху соціальної системи**, що дає змогу:

– визначити, які інститути перебувають у режимі дисфункції (наприклад: система державного управління, інститут політичної довіри);

– оцінити інтенсивність кризових процесів у часі (хвилі, цикли, накопичення);

– встановити, які тренди посилюються – демократизація чи авторитарний відкат, інтеграція чи розпад.

У підсумку у вигляді попереднього прогнозного висновку зафіксувати рамки щодо ризику дестабілізації майбутніх процесів (якщо системні кризи підсилюються) або можливостей для конструктивних змін (якщо системи адаптуються).

Представлена стратегія спирається на логіку системного аналізу, традиційну для соціальних наук. Big data, статистичні дані, моніторингові дослідження громадської думки, соціологічні опитування тощо становлять емпіричний фундамент такого аналізу й дають матеріал для визначення провідних макрорівневих трендів та їх відображення в масовій свідомості, що задають обмеження та можливості для подальшого розвитку соціальної ситуації.

Приклади операціоналізації моделі: (Афонін, Суший, 2015; Суший, 2020).

Аналітична проєкція соціетальної динаміки травми (Bottom-up підхід) – це погляд у зворотному напрямі, «знизу вгору» – від психосоціального до загальносистемного рівня, що розкриває внутрішній (психічний) зміст соціальних явищ і процесів – індивідуальних і масових переживань, адаптивних реакцій, соціальних очікувань, моделей поведінки. Вона є інтерпретативною рамкою для розуміння психосоціальної природи загальносистемних вад і дисфункцій, що зростають з повсякденних практик опанування деструктивних впливів середовищних і ситуаційних чинників суспільного розвитку (осмислених у термінах концепції соціетальної кризи).

Концептуальні рамки аналітичної експлікації модальності травми як динамічного компоненту масової (колективної) свідомості задаються розумінням її змісту й сутності:

- як багатовимірною феномену масової свідомості і соціального життя;
- як довготривалого кумулятивного процесу, що розгортається в специфічних історичних, соціальних, політичних, культурних контекстах;
- як «місця», де перетинаються минуле, теперішнє і майбутнє.

Попри те, що соціетальна динаміка травми належить до того типу соціальних явищ, які складно піддаються докладному опису, вимірюванню чи експериментальній перевірці з максимальною точністю, діалектична психосоціальна природа травми дає змогу простежити її лінійні і нелінійні ефекти – вплив травматичного історичного спадку – як у контексті індивідуальної біографії і родинної історії, так і на рівні соціальних груп і спільнот загалом. Це цілком можливо, оскільки існування спільноти залежить здебільшого від внутрішньої хімії та реакцій, що відбуваються у сферах групової ідентичності, соціальних настановлень і цінностей, інституційних утворень і практик, які особливо чутливі в умовах соціальної нестабільності та невизначеності. Інакше кажучи, соціетальну динаміку травми можна розглядати як проникнення, осадження макропроцесів у мікропрактики.

Відповідно, на аналітичному етапі дизайн дослідження буде фокусуватися на порівнянні контекстів, цільових груп, змісту та оцінювання наслідків травматичного досвіду, а саме того, як травматичні переживання, що циркулюють у звичках, рутинних практиках, ритуальних процесах, проникають у глибини групової ідентичності, соціальні настановлення та цінності, інституційні структури, і як вони впливають на збереження, цілісність, згуртованість та відтворюваність спільноти. На наступному етапі картографування соціетальної динаміки травми дасть змогу зафіксувати психосоціальну реакцію суспільства на системні зрушення та оцінити ефекти травми (лінійні і нелінійні прояви/наслідки травматичного досвіду) на індивідуальному (мікро), груповому (мезо) і колективному (макро) рівнях, а також визначити, як суспільство переживає критичні події, які механізми

опанування починають домінувати (апатія, мобілізація, агресивізація, творча активізація), які психологічні умови формують майбутні сценарії розвитку.

Наративний аналіз, біографічні дослідження, методи культурної антропології, історичної психології тощо становлять методологічний арсенал цієї дослідницької стратегії, проникнутої не умоглядним, а практичним досвідом опанування нашого колоніального минулого, надзвичайно важкого й драматичного сьогодення (соціетальна криза, війна), що визначатиме найближче (повоєнне) майбутнє.

Приклади операціоналізації моделі: див. (Горностай, 2024).

Отже, дві проєкції у взаємодії задають повний цикл прогностичної роботи:

– макросоціальна діагностика (Top-down) показує, що відбувається на рівні системних зрушень;

– психосоціальна діагностика (Bottom-up) пояснює, як ці зрушення переживаються, переосмислюються та опановуються соціальними акторами.

Критеріально-параметрична модель соціальної ситуації: інструмент структурування об'єкта аналізу

Застосування аналітичних проєкцій до конкретного випадку потребує ще одного компонента – єдиної предиктивної рамки параметрів, що уможливить системний опис соціальної ситуації.

Критеріально-параметрична модель (рис. 5.2) задає систему координат, що забезпечує структурування соціальної реальності на універсальних вимірах, необхідних для дослідження та прогнозування соціальної ситуації. Дослідник послідовно розглядає її крізь призму шести критеріїв, кожен з яких має конкретні параметри і функціональне призначення:

1. Простір (Рівень): мікро – мезо – макро – глобальний – визначення масштабу процесу.

2. Час (Події): епізод – етап – життя – епоха – прогнозування горизонту впливу.

3. Суб'єкт (Агентність): особа – група – суспільство – людство – встановлення носія і рушія процесу.

4. Поведінка (Сфера): економічна – політична – соціальна – культурна – локалізація джерел причинності.

5. Відносини (Регулятиви): цінності – інтереси – ідентичності – інститути – опис механізмів впорядкування дій.

6. Практики (Структури): формальні – неформальні – інституціоналізовані – неінституціоналізовані – фіксація способу реалізації поведінки.

Соціальний аналіз	Критерій	Параметри				Критерій	Соціально-психологічний аналіз
	Рівень	Мікро	Мезо	Макро	Глобальний (Метарівень)	Простір	
	Події	Епізод (момент)	Відрізок життя (етап)	Життя (в цілому)	Епоха (історичний час)	Час	
	Агентність	Особа	Група	Суспільство	Людство / Покоління	Суб'єкт	
	Сфера	Економічна	Політична	Соціальна	Культурна	Поведінка	
	Регулятиви	Цінності	Інтереси	Ідентичності	Інститути	Відносини	
	Структури	Формальні	Неформальні	Інституціо-налізовані	Неінституціо-налізовані	Практики	

Рис. 5.2. Критеріально-параметрична модель соціальної ситуації (Суший, 2024)

Критеріально-параметрична модель виконує функцію інтегративного аналітичного каркаса для реконструкції соціальної ситуації. На її основі можемо конкретизувати ключові параметри, беручи до уваги як системні характеристики соціальних процесів, так і соціально-психологічну природу суб'єктів, що дає змогу:

– аналізувати ситуацію як єдність середовищних і ситуаційних чинників;

- поєднувати структурний аналіз із вивченням соціально-психологічних практик;
- моделювати соціальну динаміку як взаємодію формальних і неформальних структур, стабільних норм і творчих інновацій у поведінці людей.

Модель водночас є універсальним шаблоном аналізу, що дає змогу:

- описувати будь-яку соціальну ситуацію стандартизовано, що підвищує порівняльність та операційність результатів;
- будувати прогностичні моделі, спираючись не на хаотичні враження, а на факторну систему параметрів;
- поєднувати суб'єктивні й системні фактори, що є критично важливим для психологічного прогнозування.

Це забезпечує систематизований опис соціальної ситуації, який усуває фрагментарність і забезпечує цілісність аналізу, а також створює підґрунтя для розроблення релевантного дослідницьким завданням аналітико-прогностичного інструментарію. Модель є «координатною сіткою», що накладається на об'єкт дослідження перед застосуванням аналітичних проєкцій.

Модель масштабу соціальної ситуації (М. Слюсаревський):

основа для конкретизації прогнозу

Завершальним етапом операціоналізації є визначення масштабу прогнозу, для чого використовується **модель масштабу соціальної ситуації М. Слюсаревського** (рис. 5.3).

Модель дає змогу типологізувати соціальні ситуації за двома параметрами:

- особистісно-часовим: епізод – етап життя – життя в цілому – історична епоха;
- соціально-просторовим: мікросередовище – макросередовище – глобальний масштаб.

Це формує *сітку координат*, у якій кожен тип ситуації поєднує певний часовий горизонт із соціально-просторовим виміром, що забезпечує чітке

позиціонування об'єкта дослідження, дає змогу дібрати адекватні методи та визначити горизонт прогнозування.

		Соціально-просторовий параметр		
		мікро- середовищ ний масштаб	макро- середовищ ний масштаб	глобальний масштаб
Особистісно-часовий параметр	масштаб життя в цілому	C3	C6	C9
	масштаб відрізку (етапу) життя	C2	C5	C8
	епізодичний масштаб	C1	C4	C7

Рис. 5.3. Концептуальна модель класифікації соціальних ситуацій за їхнім масштабом (Слюсаревський, 2009)

Інтеграція цих вимірів забезпечує соціально-психологічний ракурс дослідження соціальної ситуації та відстеження її динаміки від мікрореакцій до макросоціальних трансформацій і колективних психічних станів. Відповідно, соціальна ситуація набуває значення не лише як об'єктивована зовнішня реальність, а і як переживаний, інтерпретований і смислоутворювальний фрагмент життєсвіту, здатний визначати поведінкові та ідентифікаційні стратегії індивідів, груп і спільнот.

Інтегративна (інтерпретативно-змішана) методологія:

принцип роботи з інструментарієм

Усі описані вище інструменти функціонують в єдиному методологічному полі інтегративної інтерпретативно-змішаної методології, що забезпечується завдяки використанню загальнонаукових і змішаних (*mixed methods*) методів дослідження, а також методологічних можливостей наукової інтерпретації для концептуального обґрунтування теоретичних положень і гіпотез дослідження.

Інтерпретативний підхід ґрунтується на розумінні соціальної реальності як такої, що конструюється у взаємодії між людьми, і дає змогу виявляти глибинні смисли суспільних процесів, необхідні для прогнозування їхньої динаміки.

Змішаний підхід (*mixed methods*) інтегрує кількісні і якісні методи, поєднуючи статистичні показники й соціологічні дані з інтерв'ю та дискурс-аналізом, щоб охопити як масштабні тенденції, так і мікродинаміку людських переживань.

Інтегративна – інтерпретативно-змішана – методологія дослідження соціетальної динаміки не просто сумує два підходи – вона створює ефект аналітичного синтезу: кількісні дані окреслюють контури явища, а якісні – наповнюють їх живим змістом. Така інтеграція забезпечує більш глибоке й цілісне розуміння соціальної реальності, дає змогу перевіряти, доповнювати й розширювати результати, отримані різними способами, і врешті – формує комплексне бачення соціетальної динаміки як процесу, що водночас має системні закономірності й унікальну людську чутливість. Це відкриває захопливі можливості в режимі реального часу аналізувати соціальну ситуацію на різних масштабних рівнях – індивідуальному, груповому, суспільному і цивілізаційному (модель масштабу соціальної ситуації М. Слюсаревського), здійснювати її багатовимірне оцінювання за низкою критеріїв, параметрів чи індикаторів (критеріально-параметрична модель О. Суший), а також моделювати варіативні сценарії майбутнього з урахуванням як загальносистемного (аналітична проєкція соціетальної кризи О. Суший), так і психосоціального контекстів (аналітична проєкція соціетальної динаміки травми О. Суший).

«Інструкція із застосування» і план дослідження

Практичне використання програмної моделі міждисциплінарного прогностного дослідження на етапі його аналітичної операціоналізації передбачає послідовне проходження кількох етапів, що забезпечують логічний перехід від аналітичного до наступного – емпіричного – етапу: розроблення моделей, методик та інструментів вимірювання, відстеження динаміки в комбінації зовнішніх і внутрішніх чинників, що діють синергійно, і на основі інтегративного підходу, який поєднує якісну/кількісну методику оцінювання з математичними й цифровими інструментами і форсайтною методологією, спрямованою на системне передбачення альтернатив майбутнього в умовах високої невизначеності, формувати обґрунтовані сценарії суспільного розвитку (Згуровський, & Слюсаревський, 2025).

Етап 1. Визначення масштабу соціальної ситуації. Перед початком роботи аналітик визначає масштаб і характер соціальної ситуації, що аналізується. Для цього з'ясовується, на якому рівні (у якій «клітинці масштабу») вона розгортається – локальному, регіональному, національному чи глобальному, а також які сфери соціального життя і групи можуть бути охоплені нею або зазнати її впливу. Такий попередній крок дає змогу одразу задати системний горизонт аналізу і «градус інтеграції», тобто зрозуміти, чи йдеться про явище, що має обмежену дію, чи про процес із тенденцією до поширення і підсилення, а відповідно, визначити, які площини моделі будуть найбільш релевантними в подальшій роботі.

Етап 2. Змістовий опис ситуації. Наступним після визначення масштабу кроком є опис самої ситуації, виходячи з ключових параметрів. На цьому етапі визначаються ключові учасники і суб'єкти процесу (індивіди, соціальні групи, інституції), уточнюється сфера виникнення чи розгортання ситуації (політична, економічна, культурна, безпекова тощо), механізми регуляції та практики (інституційні, нормативні, організаційні, психологічні), часовий горизонт розвитку подій. Така структуризація дає змогу зафіксувати ситуацію не тільки у вигляді «події чи факту», а як структуровану картину процесу із власною

логікою, динамікою, історією розвитку, ресурсами, потенціалом і потенційними зонами напруженості, що уможливорює подальший змістовий аналіз.

Етап 3. Двовекторний аналіз. Далі аналітик рухається шляхом проведення двох взаємодоповнювальних аналітичних процедур.

Перша з них здійснюється за вектором аналізу «зверху-вниз» і передбачає виявлення системних чинників, які створили, актуалізували чи посилили ситуацію (у заданих координатах). Тут у фокусі уваги – макросоціальні умови: політичні зміни, економічні тренди, культурні трансформації, зовнішні виклики, інституційні та нормативні процеси, що визначають стан масової свідомості.

Другий вектор, що здійснюється «знизу-вгору», передбачає вивчення того, як ситуація переживається та осмислюється на рівні масової свідомості, групових інтерпретацій, соціальних настроїв та відображається в поведінкових стратегіях. Завдяки такій двобічності аналітик отримує повну картину – як об'єктивної соціальної динаміки, так і суб'єктивних способів її проживання.

Етап 4. Прогнозне моделювання. На заключному етапі результати обох напрямів аналізу інтегруються в єдину аналітичну матрицю. У ній зіставляються системні й психосоціальні чинники, визначається взаємний вплив структурних умов та суб'єктивних реакцій, реконструюється логіка розвитку ситуації, її поточних змін, формуються «коридори можливого майбутнього» – від найбільш ризикованих і несприятливих до ймовірних і оптимістичних. Завершальним кроком є створення узгоджених прогностичних сценаріїв, які містять чітку інтерпретацію ситуації та передумов її поточного стану, можливі варіанти її подальшого розвитку, потенційні ризики, можливості та пропозиції щодо стратегічних рішень – можливі напрями упереджувальних або коригувальних дій.

Приклад емпіричної операціоналізації аналітичної програми. Нещодавно опубліковані результати міждисциплінарного дослідження динаміки соціальної напруженості в Україні у 2000–2025 роках (Згуровський, & Слюсаревський, 2025) є не просто «духовно» спорідненими авторським розробкам, що презентують концептуально-аналітичний комплекс, розроблений для аналізу та

прогнозування можливих станів і перспектив розвитку соціальної ситуації, яким задаються програмні рамки аналітичної операціоналізації психологічного забезпечення соціального прогнозування в трансдисциплінарному полі досліджень майбутнього. Згадане дослідження ефектно унаочнює одну з багатьох можливих траєкторій емпіричної операціоналізації представленої вище аналітичної програми психологічного забезпечення соціального прогнозування, що підтверджує інноваційність авторського задуму, своєчасність здійснених розробок та їх перспективність у річищі прогнозної аналітики і вироблення стратегій суспільного розвитку.

Прикінцеві рекомендації в перспективі подальших досліджень

Запропонована розробка являє собою завершену програму аналітичної операціоналізації психологічного забезпечення соціального прогнозування. Тут кожен розроблений психологічний підхід, метод чи технологія посідає належне їм місце, доповнюючи одне одного і формуючи разом цілісний аналітичний комплекс, який окреслює внутрішню логіку змін, ритміку розвитку й потенціал соціальної ситуації. Поєднання макрорівневої діагностики загальносистемних кризових дисфункцій з мікропсихологічним аналізом станів масової свідомості створює універсальний алгоритм для аналізу соціальної ситуації та прогнозного моделювання варіативних сценаріїв її розвитку, що не лише підтверджує продуктивність психологічних підходів у соціальному прогнозуванні, а й демонструє їх інтегративний потенціал у трансдисциплінарному полі досліджень майбутнього.

У практичній площині така програма дослідження може мати різні організаційні масштаби – від комплексної міждисциплінарної аналітики суспільного розвитку до гнучкого прогнозного моделювання окремої соціальної ситуації. У найбільш розгорнутому форматі йдеться про великі дослідницькі команди, зокрема міжінституційні консорціуми, що об'єднують академічні наукові установи, університети, експертні й аналітичні центри. Така форма роботи забезпечує доступ до широкої системи знань і методів,

можливість паралельного опрацювання різних рівнів соціальної реальності, а також відповідність сучасним міжнародним стандартам міждисциплінарності й академічної кооперації. У таких проєктах зазвичай беруть участь представники соціології, політології, економіки, психології, демографії, історичної соціодинаміки, культурології, комунікаційних студій, а також галузеві експерти – безпекові, управлінські, міжнародні, технологічні та інші. Це дає змогу формувати прогностичні висновки на макрорівні, створювати моделі середньо-й довгострокових суспільних змін та розробляти рекомендації для стратегічного планування.

Поряд із цим модель може ефективно застосовуватися і в менших міждисциплінарних дослідницьких групах, зосереджених на аналізі конкретної, локалізованої соціальної ситуації чи її певного аспекту. У такому разі психологічне забезпечення є методологічним ядром, що визначає логіку аналітичної операціоналізації, структурує перехід від опису ситуації до прогнозу та забезпечує можливість моделювання її розвитку не лише на рівні подій, а й на рівні смислів, переживань, соціальної взаємодії та суб'єктивної інтерпретації. Такі невеликі команди можуть формуватися в межах однієї інституції або ж мати міжінституційний формат, але їхня діяльність спрямована на оперативність, гнучкість і високу аналітичну точність.

Незалежно від масштабу реалізації програма зберігає принципову операціональну логіку руху від метакартини до одиниць аналізу, що дає змогу поєднувати концептуальну цілісність із процедурною конкретністю і забезпечує умови для побудови науково обґрунтованих прогностичних сценаріїв, підготовки стратегічно релевантних аналітичних висновків та формування інтелектуально обґрунтованої бази для ухвалення управлінських рішень. Це визначає інноваційність цієї розробки та її концептуальну, методологічну та аналітико-прогностичну новизну, яка задає горизонт стратегічних перспектив та аналітико-методичних можливостей психологічної науки в трансдисциплінарному полі досліджень майбутнього, підтверджуючи тим самим її евристичний потенціал і здатність формувати інтелектуальні засади керованості соціальними змінами. Розробка, пропонуючи структурований

інструментарій для осмислення та прогнозування соціальних процесів, може бути використана в практичній роботі аналітиків, експертів і стратегів.

Література

Афонін, Е. А., & Суший, О. В. (2015). Закономірності та особливості української трансформації. *Стратегічна панорама*, 1, 94–108. <https://niss-panorama.com/index.php/journal/article/view/41>

Горностай, П. (2024). Історико-культурна картина світу та історична травма українців. *Проблеми політичної психології*, 15(29), 7–29. <https://doi.org/10.33120/popp-Vol15-Year2024-157>

Згуровський, М. З., & Слюсаревський, М. М. (2025). Пульс українського суспільства: соціальна напруженість у добу війни. *Вісник НАН України*, 11, 49–63. <https://doi.org/10.15407/visn2025.11.049>

Слюсаревський, М. М. (2009). Ситуація як об'єкт соціально-психологічного дослідження: історіогенез і сучасний стан проблеми. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*, 23 (26), 5–24.

Суший, О. (2019). Націєтворчий процес у координатах соціетальної кризи в Україні. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*, 43 (46), 7–19. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/7117650>

Суший, О. (2020). *Українська нація: мистецтво творення – філософія руйнування*. Кропивницький: Імекс-ЛТД. https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/744121/1/2020_Sushyi_UkrNation_mono.pdf

Суший, О. (Ред.) (2023а). *Психологічне забезпечення прогнозування соціальних процесів*. Кропивницький: Імекс-ЛТД.

Суший, О. (2023b). Травма як соціальний діагноз Українського суспільства. *Проблеми політичної психології*, 14(28), 7–19. <https://doi.org/10.33120/popp-Vol14-Year2023-148>

Суший, О. (2024). Епістемологічні можливості ситуаційної проблематики в соціальному прогнозуванні з погляду психологічної науки. *Проблеми політичної психології*, 16(30), 36–59. <https://doi.org/10.33120/popp-Vol16-Year2024-163>

Суший, О. (2025). Соціетальна парадигма соціального прогнозування. *Проблеми політичної психології*, 18(32), 121–138. <https://doi.org/10.33120/popp-Vol18-Year2025-223>

Rossiter, J. R. (2011). *Measurement for the Social Sciences: The C-OAR-SE Method and Why It Must Replace Psychometrics*. Springer.

Виробничо-практичне видання

**СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ МОДЕЛІ
І ТЕХНОЛОГІЇ ПРОГНОЗУВАННЯ**

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

*За науковою редакцією
доктора психологічних наук Валерії Вікторівни Жовтянської*

Літературне редагування *Т. А. Кузьменко*

Адреса Інституту: 04070, м. Київ, вул. Андріївська, 15

E-mail: info@ispp.org.ua

Сайт: <https://ispp.org.ua>

Підписано до друку 23.12.2025 р.
Гарнітура Times New Roman. Авт. арк. 4,0.
Електронне видання

Поліграфічно-видавничий центр ТОВ «Імекс-ЛТД»
Свідоцтво про реєстрацію серія ДК № 195 від 21.09.2000 р.
25006, м. Кропивницький, вул. Декабристів, 29.
Тел./факс (0522) 22-79-30, 32-17-05
E-mail: marketing@imex.net
